

«ДОНЕЦЬКИЙ МЕМОРІАЛ»

ДОТРИМАННЯ ПРАВ УВ'ЯЗНЕНИХ В УКРАЇНІ-2022

ВІСІМНАДЦЯТА ЩОРІЧНА ДОПОВІДЬ
“ДОНЕЦЬКОГО МЕМОРІАЛУ”

КИЇВ

2024

ДОТРИМАННЯ ПРАВ
УВ'ЯЗНЕНИХ В УКРАЇНІ-2022.
Вісімнадцята щорічна доповідь. -
“Донецький Меморіал”, Київ, 2024,
25 стор.

Щорічна вісімнадцята Доповідь „Дотримання прав ув'язнених в Україні-2022” підготовлена громадською організацією „Донецький Меморіал”. Доповідь містить огляд подій у діяльності кримінально-виконавчої системи України, які сталися протягом 2022 року. В ній традиційно наведена статистична інформація, яка відображає стан діяльності системи у 2022 році, а також наведені приклади порушень прав людини, надана інформація про умови тримання ув'язнених осіб, висвітлені питання законодавства у сфері виконання кримінальних покарань.

Доповідь містить аналіз та оцінки дій влади у кримінально-виконавчій системі через призму дотримання прав людини.

Текст Доповіді розміщено на інтернет-сайті www.ukrprison.org.ua

КОНТАКТИ «ДОНЕЦЬКОГО МЕМОРІАЛУ»:

тел. 380-97-907-06-49

Web-сайт www.ukrprison.org.ua e-mail: pfbuk@i.ua

© Олександр Букалов, укладання, 2024

© Видання та оформлення - «Донецький Меморіал», 2024

ВСТУП

1. Вісімнадцята щорічна Доповідь „Дотримання прав ув'язнених в Україні-2022” підготовлена правозахисною організацією „Донецький Меморіал”. Вона містить факти та інформацію щодо дотримання прав людини в місцях несвободи, перш за все – в установах Державної кримінально-виконавчої системи (ДКВС) України. В цій Доповіді відображені зміни та події, які відбувалися у сфері дотримання прав ув'язнених – засуджених та осіб, взятих під варту – протягом 2022 року.

Основними джерелами інформації для Доповіді стали результати виконуваних організацією досліджень, виступи експертів, відповіді державних установ за запитам „Донецького Меморіалу”, публікації у ЗМІ, в тому числі в Інтернет-виданнях.

2. У Доповіді не відображено всіх проблем, які існують у відомстві. Автор віддає перевагу огляду питань, що стосуються дотримання прав людини. Низка проблем в діяльності кримінально-виконавчої системи детально висвітлена у попередніх Доповідях.

Як завжди, окремі питання у Доповіді розглянуті детальніше. Цього року це крім традиційного статистичного огляду проблеми удосконалення законодавства, приклади моніторингових візитів до установ виконання покарань, ефективність діяльності Уповноваженого з прав людини, питання, пов'язані зі збройною агресією Росії.

Хоча обмеженість у ресурсах для складання Доповіді не дозволила зробити дослідження більш охоплюючим, ця Доповідь містить основні статистичні відомості, які відображають стан та діяльність ДКВС, а також тенденції у сфері дотримання прав людини.

Автор Доповіді висловлює подяку Департаменту з питань виконання кримінальних покарань Мініюсту України, Центру охорони здоров'я ДКВС України, Центру пробації, Національній поліції України, Службі безпеки України, Міністерству освіти і науки України, Офісу Генерального прокурора України, Офісу Президента України, які надавали інформацію за запитам „Донецького Меморіалу» щодо осіб, позбавлених волі, які перебувають в установах відомства, або до яких відомство має стосунок. Отримана від них інформація широко використана при укладанні даної Доповіді.

3. Автор даної Доповіді, як і раніше, не виключає, що деякі наведені факти не мають гарантованого підтвердження, а певні висновки є дискусійними. Автор також сподівається на розуміння того, що дане дослідження може бути більш охоплюючим та детальним, проте впевнений, що видання даного огляду діяльності кримінально-виконавчої системи країни в даному обсязі є доцільним, виправданим та буде корисним.

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА СИСТЕМА

Ув'язнені та засуджені. Статистичний огляд

4. В місцях позбавлення волі кримінально-виконавчої системи України, які контролюються українською владою, тобто без установ Криму та окупованої частини інших областей, згідно даним, наданим «Донецькому Меморіалу» Департаментом з питань виконання кримінальних покарань Мініюсту України, станом на 01.01.2023 року трималося 42726 осіб (лист Департаменту-№ 3/1-288-23/251-Пі від 21.09.2023 р., тут і надалі в дужках – станом на 01.01.2022 р. – 48251 особа). За рік чисельність осіб в місцях позбавлення волі зменшилась на 5525 осіб (1572 особи), або на –11,45% (–3,16%). В Державній кримінально-виконавчій службі України налічувалось 101 установа виконання покарань та табір для тримання військовополонених.

5. Динаміка чисельності осіб в установах кримінально-виконавчої системи за останні шість років наведена у наступній таблиці 1.

Таблиця 1

	Загальна чисельність осіб в установах кримінально-виконавчої служби	Зміна чисельності осіб в установах кримінально-виконавчої служби у % до попереднього року
01.01.2005	188 465	- 1,68
01.01.2014	126 937	- 13,71%
01.01.2017	60 399	-13,17%
01.01.2018	57 100	- 5,46%
01.01.2019	55 078	- 3,54%
01.01.2020	52 863	- 4,02%
01.01.2021	49 823	- 5,75%
01.01.2022	48 251	- 3,16%
01.01.2023	42 726	- 11,45%

6. Показник числа в'язнів на 100 тис. населення за 2022 рік для України реально розрахувати неможливо з декількох причин. Якщо чисельність в'язнів відома, то чисельність населення країни – особливо після початку агресії Росії – визначити неможливо. Не ясно, чи відносити до актуального населення країни мільйони осіб, які вимушено мешкають нині поза межами країни. Також дуже приблизно відомо число мешканців окупованих територій. Тому найбільш справедливо буде цього року взагалі відмовитись від розрахунку цього показника. У 2021 році він склав 117.

7. Серйозні виклики постали перед працівниками ДКВС та керівництвом відомства у зв'язку із агресією Росії. Зокрема, треба було евакуювати ув'язнених та персонал чималої кількості установ системи. Відомості, які характеризують процес евакуації, наведені у щорічній Доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (надалі – Уповноважений) про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році (надалі – Доповідь):

«Відповідно до рішень начальників обласних військових адміністрацій Донецької, Дніпропетровської, Харківської та Запорізької областей, Мін'юстом прийнято рішення про евакуацію засуджених та осіб, взятих під варту, з 11 установ, які були розташовані в районах, наближених до бойових дій.

Забезпечено виконання евакуаційних заходів щодо засуджених та осіб, взятих під варту, з 7 виправних колоній, 2 установ виконання покарань та 2 виправних центрів, зокрема з державних установ:

*Оріхівська виправна колонія (№ 88),
Вільнянська виправна колонія (№ 20),
Софіївська виправна колонія (№ 55),
Кам'янська виправна колонія (№ 101),
Покровська виправна колонія (№ 17),
Торецька виправна колонія (№ 2),
Селидівська виправна колонія (№ 82),
Вільнянська установа виконання покарань (№ 11),
Бахмутська установа виконання покарань (№ 6),
Дружлюбівський виправний центр (№ 1),
Новобузький виправний центр (№ 103).*

Загальна кількість евакуйованих склала 4 628 осіб, а саме: 648 осіб, узятих під варту, та 3 980 засуджених до позбавлення та обмеження волі, серед яких: 48 жінок, 7 неповнолітніх та 215 засуджених до довічного позбавлення волі».

Не складно переконатись, що були евакуйовані не всі установи, які потрапили в зону бойових дій та опинилися на окупованій ворогом території.

8. Під вартою у слідчих ізоляторах та установах виконання покарань з функцією СІЗО станом на 01.01.2023 р. трималося 12 904 особи (14 568 осіб рік тому), в тому числі 678 жінок (734 жінки рік тому). Число неповнолітніх в СІЗО – 53 особи (94 особи рік тому). Отже за рік число всіх осіб, які тримаються під вартою, зменшилось на 1664 особи (роком раніше зменшилось на 2105 осіб), або на – 11,42% (- 12,63%).

9. У 2022 році не потрапили до установ виконання покарань з СІЗО та були звільнені з них 8796 осіб (минулого року – 8380 осіб). Серед головних причин, з яких особи звільнялися з СІЗО впродовж 2022 року – у зв'язку зі зміною запобіжного заходу – 5173 особи (рік тому – 4657 осіб), у зв'язку із закінченням строку покарання (включаючи умовно-дострокове звільнення) – 2056 осіб (2462 особи), у зв'язку із застосуванням судами мір покарання, не пов'язаних з позбавленням волі – 985 осіб (рік тому – 880 осіб), у зв'язку з припиненням справ судами та за виправдувальними вироками – 58 осіб (рік тому – 33 особи).

Статистичні дані щодо причин звільнення осіб з СІЗО в останні роки наведені у таблиці 2.

Таблиця 2

З СІЗО було звільнено	2004	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Усього	14 186	8 365	2745	8788	9369	8656	8380	8796
У зв'язку із застосуванням судами покарань, не пов'язаних з позбавленням волі	8392	1 347	381	1005	1001	943	880	985
У зв'язку зі зміною запобіжного заходу на більш м'який	2103	3 666	1251	4571	4998	4629	4657	5173
У зв'язку із закінченням терміну покарання (в т.ч. УДЗ)	3604	2 602	572	511	546	471	2462	2056
У зв'язку з припиненням справ судами та за виправдувальними вироками	46	77	11	41	31	30	33	58

10. Чисельність засуджених осіб за 2022 рік зменшилась з 33683 осіб 29822 тобто на 3 861 особу (рік тому зросла на 533 особи), або на – 11,46% (+ 1,61%). Натомість варто взяти до уваги, що частково це зменшення може бути пов'язано із збройною агресією Росії та захопленням певних територій країни, де розташовані установи виконання покарань.

11. У виховних колоніях для неповнолітніх відбувають покарання 46 осіб (рік тому – 54), з них у віці до 18 років – 26 осіб (рік тому – 30 осіб).

12. Чисельність засуджених жінок, які відбувають покарання у кримінально-виконавчих установах – 1577 (рік тому – 1774 жінки).

13. Чисельність довічно ув'язнених осіб становила на 1 січня 2023 року 1578 (рік тому – 1575 осіб, п'ять років тому 1572 особи), в тому числі 25 жінок. Протягом року число довічно засуджених в'язнів зросло на 3 особи (минулого року – на 34 особи).

З цим показником останні роки відбуваються дива: в деякі роки він зростає на декілька десятків осіб і це ще можна якось пояснити, бо щороку засуджуються до довічного покарання в середньому понад 20 осіб. Ці дані корелюються, враховуючи, що за рік вмирає декілька засуджених.

Натомість буває що, чисельність довічно засуджених осіб зростає за рік на 2-4 особи, а то й зменшується. Тоді такий факт можна пояснити тільки великою смертністю серед довічно засуджених осіб. Так, Адміністрація ДКВС України на спеціальний запит щодо причин зниження числа довічно ув'язнених осіб України повідомила листом від 11.02.2019 року, що у 2017 році вмерло 33 довічно ув'язнених особи, а в 2018 році - 27 осіб. Стільки ж довічно засуджених вмерло й у 2019 році.

Якщо на початок 2021 року число довічно ув'язнених осіб складало 1541 і за даними Державної Судової адміністрації протягом року отримали позитивний вирок 19 осіб, то на кінець року число таких осіб могло бути не більше, як 1560 осіб (1541 + 19), але ж ніяк не 1575. І це за умови, що протягом року жоден з довічно засуджених не вмер би. А це теж вельми сумнівно, бо за даними ДКВС смертність довічно ув'язнених осіб у попередні роки становила від 27 до 33 осіб на рік. Навряд чи вона раптом впала до нуля.

Чому відбуваються «стрибки» у числі довічно ув'язнених осіб – це потребує дослідження. Можливо, на ситуацію крім очевидних чинників впливають ще якісь додаткові, зовсім не очевидні. Можливо, таких чинників і немає. Але такі невідповідності виглядають нереально та свідчать про значні проблеми у веденні ДКВС статистичних даних щодо довічно засуджених. Очевидно, що без дослідження цього феномену напевно нічого не можна стверджувати.

14. Протягом 2022 року з установ ДКВС було звільнено 10496 осіб (11722 особи). А от з даними про число осіб, новоприбулих до установ системи, є складнощі. Розрахунок балансу загальної чисельності ув'язнених осіб в установах ДКВС є доволі дивним. Раніше – років десять тому – таких непорозумінь не виникало, бо фахівці відомства могли адекватно порахувати число осіб, які щороку потрапляли до установ системи. А от згідно з наданими відомостями за 2018 рік, з огляду на число осіб, які поступили протягом року до установ виконання покарань, та число осіб, які звільнилися з них, загальна чисельність мешканців установ мала би збільшитись за рік на 214 осіб. Фактично їх чисельність зменшилась на понад дві тисячі осіб. Така ж ситуація спостерігалась й у наступному 2019 році: за розрахунком згідно наданим даним загальна чисельність мешканців установ мала збільшитись на понад 700 осіб, але насправді їх стало менше на 2215 осіб. Попри прохання до керівництва кримінально-виконавчої служби пояснити розбіжності будь-яких роз'яснень не було надано.

Щодо даних за останні два роки ситуація ще більш складна. У 2021 році було звільнено 11722 особи та ще близько півтисячі вмерло. Загальна чисельність мешканців установ зменшилась на півтори тисячі, отже число осіб, які поступили за рік до установ системи, мало би бути десь біля 11 тис. осіб. Натомість відомство повідомляє, що число «новоприбулих» осіб до установ за рік склало начебто аж 33765 осіб.

15. У 2022 році загальна чисельність осіб в установах системи зменшилась на понад 5 тисяч, звільнено було 10496 та вмерло 432 особи. Поступити мало б біля 6 тис. осіб, але відомство повідомляє, що до установ надійшло 29356 осіб. Таке велике число новоприбулих осіб може бути тільки в тому випадку, якщо осіб, які перевозяться з установи до установи, кожний раз вважати новоприбулими особами та рахувати їх по декілька разів. Наше прохання у запиті повідомляти нам тільки число осіб, які потрапляють до установ кримінально-виконавчої служби так би мовити «з волі», поки що залишились без уваги. Отже наразі навести офіційні дані про число осіб, які фактично поступають установ кримінально-виконавчої служби, поки що не виявляється можливим.

16. Умовно-достроково у 2022 році було звільнено 3265 осіб (рік тому – 3 820 осіб, шість років тому – 9 244 особи) із загального числа у 10178 осіб, які формально підпадали під УДЗ (рік тому – 11 919 осіб). Це 32,08% від числа осіб, які формально підпадали під УДЗ. Варто звернути увагу на специфічну динаміку цього показника. Він складав два роки тому 36,67%, чотири роки тому – 37,8%, шість років тому – 41,15%, вісім років тому – 53,5%. Тенденція очевидна, і її причини те ж було б важливо знати.

17. Число працездатних осіб в установах виконання покарань станом на 01.01.2023 р. становило 20219 осіб (рік тому – 21891 особу), або 67,80% (рік тому 64,99%, два роки тому - 57,32%) від числа всіх засуджених осіб, із них забезпечено роботою 4925 осіб (рік тому – 6481 особа). Це складає **24,36%** від числа працездатних (на 01.01.2022 – **29,61%**, для порівняння – два роки тому **32,11%**, на 01.01.2017 47,2%) та 16,51% від загального числа засуджених (рік тому – 19,24%). Очевидно, що є чітка тенденція: *охопленість засуджених роботою в останні роки стійко падає*. Середньомісячна заробітна плата засуджених у 2022 році склала 2306,50 грн. Два роки тому заробітна плата складала 2067 грн. на місяць.

18. Звільнитись з ув'язнення можна не тільки за УДЗ, але й отримавши помилування. За інформацією, наданою Департаментом з питань звернення громадян Офісу Президента України (лист №22/1-08/4606 від 17.10.2023), протягом 2022 року до управління з питань помилування Департаменту громадянства,

помилювання, державних нагород Офісу Президента України надійшли клопотання про помилювання 1422 засуджених осіб (рік тому – щодо 510 засуджених). Комісією при Президентові України у питаннях помилювання протягом року проведено чотири (роком раніше – три) засідання, на яких розглянуто клопотання про помилювання 848 осіб (роком раніше – 417 осіб). Президент України у 2022 році видав чотири укази про помилювання 363 осіб (роком раніше – два укази про помилювання 32 засуджених осіб). Інформація про те, яка частка з них була помилювана в рамках домовленостей про обміни заручників, а яка поза цими рамками, не була надана. Прес-конференцій, брифінгів або навіть видання прес-релізів про помилювання впродовж 2022 року не було, як і не було ініційовано будь-яких публікацій з цих питань в ЗМІ.

19. Певним показником складності проблем в медичній сфері та в наданні медичних послуг є рівень захворюваності, смертності та число випадків суїцидів в установах відомства.

За даними Центру охорони здоров'я ДКВС України (лист №2951-ЦА-23 від 19.09.2023) протягом 2022 року в установах виконання покарань ДКВС України на підконтрольних Уряду України територіях вмерло 432 особи (454 особи), з них у слідчих ізоляторах та УВП – 177 осіб (189 осіб). Число випадків суїциду під час перебування осіб в усіх установах позбавлення волі у 2022 році становило 21 (45), з них випадків у слідчих ізоляторах та УВП – 11 осіб (20 осіб). Наведені дані свідчать, що за останній рік рівень смертності трохи зріс, натомість рівень суїцидів впав вдвічі. Чи вплинула на ці зміни війна, сказати важко.

Число в'язнів, хворих на туберкульоз, на кінець 2022 року в установах ДКВС України на підконтрольних Уряду України територіях складало 446 осіб (801 особа), в тому числі 157 осіб (193 особи) – у СІЗО та в УВП. В розрахунку на 1 тис. ув'язнених число таких хворих за 2022 рік суттєво зменшилось – з 16,60 до 10,44.

Така значна зміна чисельності осіб, хворих на туберкульоз (майже вдвічі), може бути пов'язана з тим, що спеціалізована установа, в якій трималося багато таких засуджених, розташована у Херсоні і потрапила до окупованої частини країни. Відповідно в'язні цієї установи, ймовірно, не увійшли до статистики.

Кількість осіб, що живуть з ВІЛ та перебувають на обліку в закладах охорони здоров'я ЦОЗ ДКВС України на підконтрольних Уряду України територіях станом на 01.01.2023 року становила 3415 осіб (3993 особи), з них в СІЗО та УВП перебувало 1006 осіб (1167 осіб). Оскільки в СІЗО тримаються крім осіб, взятих під варту ще й засуджені, зокрема госпобслуга, то скільки з цих осіб є особами, взятими від варту не повідомляється, оскільки звітними формами, що ведуться ЦОЗ ДКВС України, розмежування в УВП на засуджених та осіб, взятих під варту, не передбачено. Показник хворих на 1 тис. ув'язнених вперше за останні роки дещо знизився – з 82,75 до 79,92.

Динаміка цих показників за останні роки наведена у таблиці 3

Захворюваність і смертність в установах Департаменту у 2003, 2012 та у 2016-2022 роках

Таблиця 3

Показники	2003	2012	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Кількість осіб в місцях позбавлення волі на 01 січня наступного року	191 677	147 112	60399	57 100	55 078	52863	49 823	48 251	42 726
Померло	824	1 021	523	568	484	517	485	454	432
На 1 тис. ув'язнених	4,30	6,94	8,66	9,95	8,79	9,78	9,73	9,41	10,11
Випадків суїциду	41	65	60	46	47	51	52	45	21
На 1 тис. ув'язнених	0,21	0,442	0,99	0,81	0,85	0,96	1,04	0,93	0,49
Хворих на туберкульоз в активній формі на 01 січня наступного року	9 080	н. д.	1 850	1356	1141	1113	886	801	446
На 1 тис. ув'язнених	47,37		30,63	23,75	20,72	21,05	17,78	16,60	10,44
ВІЛ-інфікованих на 01 січня наступного року	1 917	6957	3 730	3 830	3859	3824	3901	3993	3415
На 1 тис. ув'язнених	10,0	47,3	61,76	67,08	70,06	72,34	78,30	82,75	79,92

Станом на 1 січня 2023 року в установах виконання покарань ДКВС України утримувалося 1029 осіб, які мають інвалідність (роком раніше – 1364 особи), з них в СІЗО та УВП – 233 особа (291). Скільки з цих осіб є саме особами, взятими від варту, не повідомляється, оскільки звітними формами, що ведуться ЦОЗ ДКВС України, розмежування на засуджених та осіб, взятих під варту, не передбачено.

20. За даними Центру пробації, на обліку уповноважених органів з питань пробації станом на 01.01.2023 перебували 61 897 осіб, засуджені до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі та звільнених від відбування покарання з випробуванням (роком раніше – 63 531 особа), з них 477 неповнолітніх (роком раніше – 713 осіб) (лист № 138/142-ЗП/1/Ян-23 від 18.09.2023).

Протягом 2022 року Міністерством юстиції України рішення про закриття чи консервацію установ виконання покарань не приймалися. Разом з тим з 11 установ були евакуйовані засуджені, особи, взяті під варту, та персонал.

21. Ув'язнені особи є і в деяких інших відомствах.

Територіальні органи **поліції** станом на 01.01.2023 року налічують 125 ізоляторів тимчасового тримання (126) із загальним лімітом наповнення 2723 місць (2,7 тис. місць). В них станом на 1 січня 2023 року перебувало 115 осіб (113 осіб). Всього протягом 2022 року в ІТТ утримувалось 29989 осіб (51,9 тис. осіб). (лист №2781зі/37/03/03-2023 від 26 вересня 2023 р.). Протягом 2022 року в ІТТ померло 2 особи.

Надання інформації щодо кількості загиблих у 2022 році працівників поліції відомство вважає неможливим «з метою дотримання інтересів національної безпеки». Натомість за даними за попередній 2021 рік загинуло 103 працівника поліції, з них при обставинах, не пов'язаних із виконанням службових обов'язків 7 поліцейських.

У Доповіді Уповноваженого про результати моніторингу місць несвободи, які підпорядковані Національній поліції, повідомляється таке:

«Працівники Секретаріату Уповноваженого спільно із представниками громадськості упродовж 2022 року відвідали 69 місць несвободи, які підпорядковані Національній поліції, з яких: 31 відділ поліції; 25 УП; 10 ізоляторів тимчасового тримання; 3 сектори поліції. У ході відвідувань місць несвободи Національної поліції України у 2022 році продовжували виявлятися порушення конституційних прав і свобод людини з боку працівників поліції під час затримання та перебування в органах та підрозділах Національної поліції, що відображено у відповідних звітах та актах реагування».

22. В **СБУ** функціонує один ізолятор тимчасового тримання у м. Києві – для тримання осіб, підозрюваних у підготовці чи проведенні розвідувально-підривної, терористичної діяльності та вчиненні інших злочинів, розслідування яких віднесено до компетенції органів СБУ. Місткість ізолятора складає 48 осіб. Станом на 01.01.2023 року в ньому трималося 3 особи (минулого року – 14 осіб), а загалом протягом 2022 року перебувало 106 осіб (84 особи). Випадків смерті утримуваних осіб у 2022 році не було (лист СБУ № 16/Б-8-П/в/39/4996-в від 19.09.2023 р.).

23. Діти, які скоїли кримінальні злочини у віці до 14 років, направляються до шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації. Ці заклади перебувають у підпорядкуванні Міністерства освіти та науки України. На початок 2023 року в Україні функціонує одне училище – Макіївське професійне училище соціальної реабілітації для хлопчиків, яке тимчасово розміщене у Балахівській школі соціальної реабілітації, Кіровоградська обл. (розраховане на 180 осіб). В ньому станом на 01.01.2023 здобували професійну освіту десять хлопців (рік тому – 6 хлопців).

Ще один заклад освіти для дітей, які потребують особливих умов виховання – Комишуваська школа соціальної реабілітації для хлопчаків, Запорізька обл., Оріхівський район, смт. Комишуваха (розрахована на 160 осіб). В зазначеному закладі вихованці відсутні, хоча рік тому там трималися 7 хлопців. Усі учні за рішенням суду були відраховані (у зв'язку із закінченням строку перебування та у зв'язку із переведенням до училища соціальної реабілітації).

Відповідно до наказу від 01.09.2022 №45-К дію трудових договорів із працівниками школи призупинено на період військового стану (лист № 4/3290-23 від 20.09.2023 р.).

24. Запит до **Міноборони України** з проханням надати інформацію щодо кількості осіб, які тримаються у дисбаті та на гауптвахтах залишився без відповіді. Натомість Українська правда повідомила з посиланням на пресцентр судової влади, що «в 2022 році притягнули до адміністративної відповідальності (арешт з утриманням на гауптвахті) за статтею 172-20 КУпАП 1569 військових» (<https://www.pravda.com.ua/news/2025/01/29/7495760/>).

25. Про рівень дотримання законності під час тримання ув'язнених осіб свідчить число порушень з боку персоналу установ. Справжнє число таких випадків оцінити неможливо, але отримані від Департаменту та від Офісу Генерального прокурора статистичні дані надають певне уявлення про масштаби явища.

Офісом Генерального прокурора надана інформація за окремими показниками роботи прокурорів з питань нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах за 2022 рік (у дужках – за 2021 рік), яка наведена у таблиці 4.

Таблиця 4

	Розглянуто документів прокурорського реагування з вжиттям заходів щодо усунення порушень законів	Притягнуто до дисциплінарної, адміністративної, матеріальної відповідальності осіб	Внесено відомостей до ЄРДР
Усього	3221 (4365)	2047 (3056)	171 (276)
Слідчі ізолятори	307 (430)	328 (515)	12 (32)
Арештні дома	15 (10)	13 (11)	
Виправні центри	79 (113)	92 (155)	4 (9)
Виправні колонії	828 (1168)	986 (1457)	77 (120)
Виховні колонії	5 (12)	1 (3)	1
Лікувальні заклади ДКВС	143 (197)	37 (77)	31 (26)

26. До кримінальної відповідальності, за даними Офісу Генерального прокурора, упродовж 2022 року було притягнуто 79 працівників державної кримінально-виконавчої служби (рік тому – 83 особи, з них з числа поточного періоду – 44 особи). (лист Офісу Генерального прокурора № 27/3-1849 вих-23 від 25.09.2023).

Для порівняння: за 2019 рік було розглянуто 1 758 документів прокурорського реагування щодо працівників виправних колоній та слідчих ізоляторів з вжиттям заходів щодо усунення порушень закону. При цьому було притягнуто до дисциплінарної адміністративної та матеріальної відповідальності 1913 осіб, а до кримінальної відповідальності було притягнуто 47 працівників ДКВС (див. п. 42 Доповіді-2019).

27. Однією з небагатьох інституцій в країні, яка має повноваження перевіряти дотримання прав людини, є **Уповноважений** Верховної Ради України з прав людини (надалі – Уповноважений). В 2022 році цю посаду до 30 червня обіймала Людмила Денисова, а з 1 липня – Дмитро Лубінець. Особливо значимою роль Уповноваженого є для ув'язнених осіб, бо закон зобов'язує адміністрації установ виконання покарань безперешкодно направляти скарги ув'язнених до омбудсмена. До того ж, відповідно до статті 19-1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», на Уповноваженого покладаються функції національного превентивного механізму (надалі – НПМ) відповідно до *Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання*.

За наданими Секретаріатом Уповноваженого даними в рамках реалізації НПМ працівниками Секретаріату упродовж 2022 року здійснений 345 моніторингових візитів до місць несвободи (роком раніше – 981 візит, двома роками раніше – 815 візитів). У відповіді на запит Секретаріат також лаконічно повідомляє, що Уповноваженим *«направлено 21 акт реагування, видано 141 письмове доручення відповідно до частини 4 статті 19.1 закону «Про Уповноваженого»*. Це все, що було надано у відповідь на запит інформації про реалізацію Уповноваженим НПМ.

Разом з тим у щорічній Доповіді Уповноваженого у 2022 році зазначається, що протягом року в рамках реалізації функцій НПМ було відвідано (з 345 візитів) 61 заклад системи Міністерства юстиції України, зокрема: 23—слідчі ізолятори; 15—виправні колонії; 11—установи виконання покарань; 10—медичні частини філій державної установи «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України»; 1—виправний центр; 1—виховна колонія. У скількох візитах до цих 61 закладів брали участь отримувачі 141 письмового доручення Уповноваженого – не повідомляється.

28. У Доповіді Уповноваженого за 2022 рік міститься інформація про те, що протягом року до Уповноваженого надійшло 687 звернень, у яких містилося 1 717 повідомлень про порушення прав людини в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, ізоляторах тимчасового тримання та інших місцях несвободи, серед яких 1107—щодо неналежних умов утримання та 299 — щодо ненадання медичної допомоги, 40 — щодо порушення права на правничу допомогу.

Отже Секретаріат відмовився надавати інформацію, яка фактично створена, існує і Секретаріат нею володіє. Своєю відмовою надати інформацію, яка «вже існує» в Секретаріаті, його посадовці порушили Закон.

Певну інформацію Секретаріат у відповідь на запит все ж таки повідомив, зазначивши, що надає її у рамках закону «Про звернення громадян».

«Уповноваженим направлено 21 акт реагування до органів державної влади, правоохоронних та судових органів про усунення порушень основоположних прав людини і громадянина за результатами виконання функцій НПМ у 2022 році. З них чотири акти реагування віднесені до пенітенціарної системи. Виконання наданих рекомендацій щодо усунення виявлених порушень прав людини і громадянина, зазначених у актах реагування, перебуває на постійному контролі Уповноваженого. Контроль за виконанням наданих рекомендацій здійснюється шляхом проведення позапланових відвідувань НПМ та відповідного листування. За результатами розгляду подань Секретаріатом отримано відповіді про усунення виявлених порушень.»

То ж скласти уявлення про прогрес у боротьбі з жорстоким поводженням та тортурами в Україні чи про відсутність такого, або навіть про можливе значне погіршення ситуації Секретаріат Уповноваженого не допомагає.

29. До Уповноваженого у 2022 році надійшло 2237 звернень з повідомленнями про порушення **права на інформацію** (у 2021 році надійшло 4530 звернень). Протягом 2022 року було складено 34 протоколи про адміністративне правопорушення за статтею 212-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення у зв'язку з порушенням вимог Закону України «Про доступ до публічної інформації» (далі – Закон), (протягом 2021 року складено 175 протоколів про адміністративні порушення, два роки тому – 174, три роки тому – 240), що складає 1,52% від числа звернень (минулого року – 3,86%, позаминулого – 4,8%). За результатом розгляду цих звернень за наявною в Секретаріаті інформацією станом на жовтень 2023 року судами прийнято рішення про притягнення 4 осіб до адміністративної відповідальності за порушення вимог Закону України «Про доступ до публічної інформації» (станом на 31.12.2021 до адміністративної відповідальності було притягнуто 12 осіб). Тобто реально було покарано 4 особи з тих, про кого йшла мова у 2237 зверненнях.

Протягом 2022 року до органів державної влади, органів місцевого самоврядування внесено 5 (роком раніше 6) подань Уповноваженого щодо порушень вимог законів України «Про доступ до публічної інформації» та «Про звернення громадян».

ЗАКОНОДАВСТВО

30. Після неуспішних спроб у 2015-2019 роках ухвалити закон «Про пенітенціарну службу» Кабмін спромігся на нову спробу прийняти такий закон. Новий законопроект було подано 22.03.2021, до грудня були отримані висновки Головного науково-експертного управління та двох Комітетів ВР. Та у наступному 2022 році про цей проект законодавці й не згадували. Хоча, судячи по Пояснювальній записці, він вкрай як необхідний.

31. У липні 2021 року був поданий проект Закону № 5747 про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення особам, які були засуджені до довічного позбавлення волі, права на апеляційне оскарження вироку. Після надання висновку ГНЕУ рух законопроекту припинився, у 2022 році законодавці його не чіпали.

Також не згадували законодавці у 2022 році інші достойні законодавчі ініціативи, які не вдалося здійснити раніше і про які мова йде у пп. 30-33 Доповіді-2020. Враження, що вони поховані, і можливо, надовго.

32. Разом з тим доля іншої законодавчої ініціативи, яка також мала дві неуспішні спроби реалізуватися, нарешті у 2022-му році здійснилась. Верховна Рада України ухвалила Закони України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини» від 18.10.2022 №2689-IX та «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини» від 18.10.2022 №2690-IX, які 06.11.2022 набрали чинності. Обидва законопроекти були спрямовані на виконання рішення Європейського суду з прав людини у справі «Петухов проти України № 2». Цим рішенням визнається жорстоким поводженням у контексті Статті 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод відсутність реальної перспективи звільнення для довічно засуджених осіб в Україні. Такі особи можуть вийти на волю тільки у випадку помилування. Ймовірність такого варіанту вкрай мала.

Ухваленими законами запроваджено механізм умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, а також заміни невідбутої частини покарання більш м'яким для осіб, яким вироком суду призначено покарання у виді довічного позбавлення волі. Таким чином, влада вважає, нібито Україною нарешті вирішено питання нескоротності покарання у виді довічного позбавлення волі та виконано рішення ЄСПЛ у справі «Петухов проти України (№2)» (заява №41216/13).

Парламент вніс зміни до п.5 статті 82 КК України, які передбачають, що *«покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено на покарання у виді позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо засуджений відбув не менше п'ятнадцяти років призначеного судом покарання»*. А згідно п. 3.3 статті 81 КК *«умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим...не менше трьох чвертей строку покарання... у разі заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавленням волі на певний строк»*

33. Правозахисні організації відразу після ухвалення цих законів звернулись до Президента України Володимира Зеленського із Зверненням, в якому просять його ветоувати прийнятий проект закону № 4049 та повернути його на доопрацювання. Вони наполягали, що прийнятий закон не тільки не усуває наявне порушення, визнане раніше Європейським судом з прав людини, але й створює підґрунтя для низки нових заяв від довічно позбавлених волі та нового кола розгляду таких справ у міжнародних судових інстанціях.

Вони підкреслюють, що при запровадженні цього закону звільнення довічно засудженого може настати не раніше, як після тридцяти років відбування покарання. У реальності цей строк для багатьох становитиме значно більше, оскільки на день прийняття закону вони відбули більше п'ятнадцяти років позбавлення волі (деякі з них – навіть більше двадцяти п'яти). Правозахисники слушно зауважують: «Тому норми прийнятого закону ставлять в очевидно дискримінаційне положення засуджених, які відбули більше п'ятнадцяти років позбавлення волі на момент набрання чинності цим законом, однак для них не передбачено жодних Перехідних чи Прикінцевих положень, аби поставити їх в рівне становище з тими, хто отримав позиттєве ув'язнення порівняльно недавно — 5-10 років назад.

Крім того, необхідність відбутися для засудженого більше тридцяти років позбавлення волі ставить під сумнів весь механізм запропонованого звільнення для довічно позбавлених волі. В умовах української пенітенціарної системи, де довічно позбавлені волі знаходяться в неналежних умовах тримання та не отримують належного лікування (факти чого також неодноразово ставали підставами для розгляду Європейським судом), є малоімовірним, що більшість з них доживе до звільнення. Це, у свою чергу, позбавляє довічно позбавлених волі фактичної перспективи звільнення.

Для того, щоб таке покарання (довічне позбавлення волі) відповідало вимогам статті 3 Конвенції, воно має бути *de jure* та *de facto* таким, яке може бути скороченим, що означає як наявність у засудженого перспективи звільнення, так і можливість перегляду (рішення ЄСПЛ у справі «Вінтер та інші проти Сполученого Королівства» (Vinter And Others v The United Kingdom), пункти 59-81).

Прийнятий же проект закону № 4049, фактично, **не відповідає критеріям реальності перспектив звільнення для довічно позбавлених волі**, які мають відбутися більше тридцяти років позбавлення волі (а деякі із засуджених, які вже відбули більше п'ятнадцяти років позбавлення волі – мають відбутися до сорока і навіть більше років позбавлення волі).

Оскільки прийнятий закон № 4049 дає право звільнення не раніше ніж після 30 років позбавлення волі, то він не відповідає викладеним вище принципам міжнародного права, а отже, не може вважатися належним способом виконання загальних заходів у розумінні рішення у справі «Петухов проти України №2».

Відповідно до вищевикладеного, керуючись статтею 94 та 106 Конституції України, просимо ветоувати прийнятий проект закону № 4049 та повернути його на доопрацювання».(<https://ukrprison.org.ua/news/1666430264>)

34. Президент не дослухався до правозахисників. Він навіть не відреагував на стурбоване звернення, не пояснив, чому вирішив до них не дослухатись, чому їхні аргументи не переконали його. Він поставився до правозахисників як до пустого місця.

Можливим наслідком такої зверхньої позиції можуть стати нові програні справи у Євросуді з прав людини. Тим самим псуватиметься імідж держави, про який нібито турбуються законодавці, ухвалюючи такі закони. В цьому питанні, як і в багатьох інших, влада реальне вирішення проблем замінює імітацією вирішення.

35. Варто відмітити ще один момент у впровадженні змін до законів.

До кримінально-виконавчого кодексу внесено зміну до ст. 151, якою особами, засудженими до довічного позбавлення волі, може бути подано клопотання про **помилування** після відбуття **не менше п'ятнадцяти** років призначеного покарання (раніше була умова – після відбуття не менше двадцяти років). Відповідно потрібно внести зміни й до Положення про порядок здійснення помилування, де міститься термін у 20 років.

Уповноважений звернувся до Керівника Офісу Президента України із пропозицією внесення відповідних змін до Положення. У січні 2023 року заступником Керівника Офісу Президента України поінформовано Уповноваженого, що його пропозиції опрацьовуються в Офісі Президента України та будуть взяті до уваги під час внесення змін до Положення про порядок здійснення помилування. Фактично потрібно було замінити слова «після двадцяти років» на словосполучення «після п'ятнадцяти років».

На це Офісу Президента знадобився рік – зміни було внесено у грудні 2023 року. Ця неквапливість контрастує зі швидкістю ухвалення законів та їх підписання. Мабуть, тому, що про ухвалення законів поспішали звітувати перед міжнародними інституціями, тоді як про зміни до Положення нікому звітувати не потрібно. Натомість, це ще означає, що впродовж року після ухвалення законів клопотання довічно засуджених, які відбули п'ятнадцять років покарання і закон їм дозволяє клопотати про помилування, їх клопотання Комісія з помилування не мала розглядати (всупереч закону!) з огляду на норму в Положенні про порядок здійснення помилування. у 20 років.

І ще про швидкість законотворення в українському парламенті. Ці два випадки розгляду законопроектів – забутий після початку процедури розгляду у 2021 році законопроект «Про пенітенціарну службу» та ухвалені закони щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання довічно засудженими – свідчать, що будь-які необхідні зміни до законодавства, які стосуються забезпечення стандартів прав людини, український парламент здатний ухвалювати лише під тиском міжнародних інституцій. І то не завжди, бо у випадку з можливим скасуванням статті 391 КК подібний тиск у вигляді рекомендацій не допоміг.

36. Верховною Радою України 01.12.2022 внесені до ст. 127 Кримінального кодексу України зміни, якими визначається поняття катування:

Катування, тобто будь-яке умисне діяння, спрямоване на заподіяння особі сильного фізичного болю чи морального страждання, вчинене з метою примусити її чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати інформацію чи зізнання, або з метою покарати її чи іншу особу за дії, вчинені нею або іншою особою чи у вчиненні яких вона або інша особа підозрюється, або з метою залякування її або інших осіб

Катування, вчинені представником держави, у тому числі іноземної, - караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

37. Про реформування Кримінально-виконавчої системи України розмови точаться всі тридцять років незалежності. Хвилі реформ, точніше оголошень про реформи, як правило реформи серйозні і справжні, з'являються регулярно та періодично.

Поряд з певними реальними позитивними змінами за цей час відомство пережило і чимало потрясінь, саме через недолугі спроби змін, які називали реформами. Чого точно не було за ці тридцять років – так це системності та послідовності перетворень. Поняття *реформи* дуже девальвувало. Реальність же свідчить, що змінювати у діяльності КВС є багато чого, і міжнародні інституції не втомлюються про це нагадувати. Вони невтомно надають поради та рекомендації, що і як краще зробити, але їх позиція часто вперто ігнорується.

Цього року Кабмін вирішив знову започаткувати реформування системи. Зокрема, й тому, що країна вже дуже великі кошти витрачає на виплати за рішеннями Європейського Суду з прав людини за позовами громадян України, які держава порушує. Можливо, враховуючи минулі неуспішні спроби реформування, здебільшого декларативні та можна сказати більше – показушні, Кабмін ухвалив 16 грудня 2022 року Стратегію реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року. (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#n10>). Період, на який вона розрахована, співпадає з періодом, на який зазвичай обирається влада – чотири роки.

Автори Стратегії мають намір підходити ґрунтовно:

«З огляду на необхідність запровадження комплексних довгострокових змін та з метою визначення напрямів розвитку національної системи виконання кримінальних покарань відповідно до стандартів Ради Європи триває реформування пенітенціарної системи, незважаючи на широкомасштабну збройну агресію Російської Федерації проти України».

38. Цей розлогий документ містить низку важливих та цікавих деталей.

В Аналізі поточного стану справ, тенденції та обґрунтування щодо необхідності розв'язання виявлених проблем перераховуються попередні досягнення при реформуванні системи та зазначається:

«У пенітенціарній системі протягом останніх років вдалося досягти таких результатів:

утворено нові органи та установи, зокрема Департамент з питань виконання кримінальних покарань як міжрегіональний територіальний орган Мін'юсту із статусом юридичної особи публічного права, державні установи “Центр пробації”, “Генеральна дирекція Державної кримінально-виконавчої служби України”, “Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України”;

створено Єдиний реєстр засуджених та осіб, взятих під варту;

частково здійснено ремонти камер, будівель та споруд установ виконання покарань і слідчих ізоляторів з метою покращення умов утримання засуджених та осіб, взятих під варту;

забезпечено постачання до установ виконання покарань та слідчих ізоляторів продуктів харчування належної якості, переглянуто та розширено переліки продуктів харчування, предметів першої потреби, інших речей та предметів, які засуджені та особи, взяті під варту, можуть отримувати в посылках (передачах) та бандеролях, купувати в крамницях слідчих ізоляторів, установ виконання покарань і зберігати при собі;

розширено можливості доступу засуджених до Інтернету;

частково впроваджено систему ефективного відеомоніторингу (центри відеомоніторингу, GPS-трекери, портативні відеореєстратори);

забезпечено впровадження важливої складової кримінальних проваджень - досудової доповіді;

забезпечено евакуацію засуджених та осіб, взятих під варту, до більш безпечних місць тримання»;

З огляду на цю констатацію автори Стратегії зазначають:

«з метою розв'язання проблем структурного характеру у пенітенціарній системі виникла потреба у прийнятті комплексної довгострокової стратегії».

Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року (далі - Стратегія) є програмним документом, що визначає напрями подальшого реформування і функціонування пенітенціарної системи.

39. Метою Стратегії є створення гуманістичної системи виконання кримінальних покарань, що гарантуватиме безпеку суспільства і забезпечуватиме соціальну адаптацію засуджених та осіб, взятих під варту.

Основні цілі Стратегії:

створення належних умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту;

створення ефективної системи запобігання та протидії катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню;

забезпечення права на охорону здоров'я та медичну допомогу, соціальний захист в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах;

збільшення кількості випадків застосування покарань та запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, та подальший розвиток органів пробації;

удосконалення методів та інструментів виправлення і ресоціалізації засуджених та їх подальше впровадження;

забезпечення належного рівня безпеки та правопорядку в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах;

формування ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу органів і установ пенітенціарної системи;

розширення можливостей цифровізації пенітенціарної системи».

Серед основних принципів, на яких базується Стратегія, позначені і такі важливі, як

«верховенство права, законність і справедливість;

повага до людської гідності, повне та всебічне дотримання прав і свобод людини та громадянина;

нульова толерантність до корупції».

40. В розділі Опис проблем, які обумовили прийняття Стратегії міститься низка важливих даних, які характеризують стан у відомстві:

Станом на 1 січня 2022 р. в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах утримувалась 48251 особа, що становить 111,7 особи на 100 тис. населення і дорівнює в цілому середньому показнику інших країн Ради Європи, проте перевищує показники розвинутих країн.

Протягом останніх років пенітенціарна система фінансувалася на рівні 47,78 відсотка загальної потреби і, як наслідок, стандарти виконання кримінальних покарань, умови тримання, медичне, матеріально-технічне забезпечення засуджених та осіб, взятих під варту, не повною мірою і не в усіх установах відповідають європейським стандартам, що призводить до збільшення кількості рішень Європейського суду з прав людини щодо порушення прав засуджених та осіб, взятих під варту, в Україні і відповідно до фінансових, репутаційних та іміджевих втрат держави.

Автори Стратегії доволі самокритично зазначають, очевидно, не без сприяння впливу рішень Європейського суду з прав людини (“пілотне” рішення у справі “Сукачов проти України”, заява №14057/17, рішення від 30 січня 2020 р.), у якому наголошується, що порушення прав, гарантованих Конвенцією, свідчать про наявність в Україні тривалої структурної проблеми неналежних умов тримання осіб під вартою та відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту):

«Умови тримання у багатьох слідчих ізоляторах та установах виконання покарань не задовольняють базові потреби засуджених та осіб, взятих під варту, і прирівнюються Європейським судом з прав людини до катувань, що ускладнює досягнення завдань виправлення та ресоціалізації засуджених, зменшення кількості повторних злочинів і надзвичайних подій.

Європейським судом з прав людини неодноразово зверталась увага, зокрема, на переповненість слідчих ізоляторів, недостатню кількість та низьку якість продуктів харчування, неналежну медичну допомогу, нестачу денного світла та свіжого повітря, невинуваті режимні обмеження.

*Неефективне реагування на національному рівні на заяви, скарги засуджених та осіб, взятих під варту, щодо неналежної поведінки працівників пенітенціарної системи та інших засуджених та осіб, взятих під варту, неефективне розслідування скарг на таке поводження, вплив тюремної субкультури та злочинного середовища створюють передумови для визнання Європейським судом з прав людини, Європейським комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, іншими міжнародними організаціями та експертами **фактів** порушень положень Конвенції у зв'язку із катуванням, жорстоким, нелюдським та/або таким, що принижує гідність, поводженням чи покаранням.*

41. Свідченням багаторічної відсутності реальної боротьби з катуваннями в місцях несвободи в Україні є наведене у Стратегії число справ, в яких Європейським судом визнано порушення статті 3 Конвенції “Заборона катування” у зв'язку з нелюдським та/або таким, що принижує гідність, поводженням, якого зазнали заявники з огляду на переповненість у камерах, неналежні умови тримання під вартою та ненадання належної медичної допомоги під час тримання під вартою, а також статті 13 “Право на ефективний засіб юридичного захисту” Конвенції у зв'язку відсутністю ефективного юридичного засобу захисту за такими скаргами. Такі порушення в останні роки констатовані Європейським судом з прав людини у близько 190 справах щодо України.

З огляду на значну кількість справ такої категорії можна дійти висновку, що зазначене порушення Конвенції є однією з основних підстав порушення справ проти України.

42. Варто підкреслити: дещо дивною та пікантною виглядає щирість цих констатацій, які оприлюднені менше, ніж через пару місяців потому, як Президент підписав закон про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання довічно засуджених осіб. Адже низка правозахисних організацій стурбовано наголосила, що «прийнятий закон не тільки не усуває наявне порушення, визнане раніше Європейським судом з прав людини, але й створює підґрунтя для низки нових заяв від довічно позбавлених волі та нового кола розгляду таких справ у міжнародних судових інстанціях».

Звісно, і законодавці, і Президент мабуть не читали цей розділ Стратегії.

Хоча, цілком ймовірно, що навіть якщо і читали би, все одно вчинили би так, як вчинили, не читаючи. Між тим у Стратегії йдеться:

«Слід зазначити, що невиконання таких рішень Європейського суду з прав людини негативно впливає на міжнародний імідж України та спричиняє надмірне навантаження на державний бюджет. Лише за останні п'ять років за рішеннями Європейського суду з прав людини заявникам було виплачено понад 1 млн. євро присудженої сатисфакції внаслідок порушення статті 3 Конвенції у зазначеній категорії справ».

Виконання завдань у сфері виконання кримінальних покарань нерозривно пов'язане з мотивацією, розумінням цілей реформування пенітенціарної системи та відповідним рівнем компетентності персоналу органів та установ виконання покарань і пробації.

Складні умови служби та праці, неналежне матеріальне, соціально-правове забезпечення та непрестижність служби зумовлюють, з однієї сторони, “кадровий голод”, а з іншої, - високі корупційні ризики.

УМОВИ ТРИМАННЯ УВ'ЯЗНЕНИХ

43. Як зазначено у Стратегії, залишається незмінно складним питанням поганих умов тримання ув'язнених і в колоніях і в СІЗО.

Основні чинники, які призводять до цього, також залишаються незмінними. Це, з одного боку, недостатнє фінансування, брак коштів для покращення умов тримання, зокрема, ремонту приміщень, в яких тримаються ув'язнені, і доведення їх до прийняттого рівня. Цей чинник майже не залежить від відомства, він залежить від держави. З іншого боку, не менш вагомий чинник – ставлення персоналу до ув'язнених, його неналежне, часом невинуватно жорстоке поводження.

На це впливає значною мірою відсутність політичної волі, в першу чергу керівництва відомства і в другу чергу – інституцій, які мають реагувати на випадки належного поводження – прокуратура, омбудсмен, суди.

Протягом тривалого часу у соціально-виховній та психологічній роботі із засудженими і особами, взятими під варту, спостерігається формальний підхід до процесу виправлення та ресоціалізації, а також залишковий принцип уваги до відділів соціально-виховної та психологічної роботи.

Тривалий час невирішеною проблемою залишається питання звільнення засуджених від відбування покарання за хворобою. Чимало є випадків, коли процедура вирішення у суді про звільнення дуже затягується, і людина встигає померти, не дочекавшись можливості провести останні дні життя на волі.

Серед проблем, що потребують розв'язання – відсутність стовідсоткової паспортизації ув'язнених та засуджених.

44. У Стратегії йдеться про *неефективне реагування на національному рівні на заяви, скарги засуджених та осіб, взятих під варту, щодо неналежної поведінки працівників пенітенціарної системи*

Попри те, що ці чинники вже багато разів називались, змін у позиції державних інституцій досі практично непомітно, а працівники ще дуже часто не особливо переймаються цим. Моніторингові візити красномовно про це свідчать

Відносно регулярно відвідують установи виконання покарань представники Уповноваженого з прав людини, результати їх відвідувань відображені у щорічній Доповіді Уповноваженого про дотримання прав людини (детальніше див. п. 27 даної Доповіді).

45. В рамках НПМ установи відвідують і представники громадянського суспільства, які потім також оприлюднюють звіти про свої візити.

Група у складі помічника народного депутата України Костянтина Касая, члена громадської ради при Міністерстві юстиції України Сергія Зуйкова, помічника народного депутата України Ярослава Юрчишина, координатора програм ХПГ Андрія Діденка, а також журналіста Інформаційного агентства “Поряд з вами” Олексі Ярославцева здійснила 9 серпня 2022 року візит до державної установи “Криворізька виправна колонія (№80)”.

Це установа виконання покарань середнього рівня безпеки для утримання засуджених, які вперше відбувають покарання за тяжкі і особливо тяжкі злочини. У звіті за наслідками візиту повідомляється:

«В установі відчутна напружена атмосфера. Засуджені бояться скаржитися на дії (бездіяльність) адміністрації. За даними адміністрації близько 10 відсотків засуджених є злісними порушниками режиму утримання. 5 особам було повідомлено підозру за статтею 391 ККУ і 3 особам — за статтею 309 ККУ. Протягом 2022 року відносно засуджених 9 разів застосовувалися заходи фізичного впливу і спецзасоби, 427 осіб були поміщені в ДІЗО, 8 у ПКТ, 1 у ДПК.

Для звільнення для служби в ЗСУ клопотання подали переважна більшість засуджених установи, з них звільнено було 26 осіб. Загальний некомплект персоналу — 32 посади, що дорівнює 12,3 відсотків.

Протягом поточного року комісією установи розглянуто 118 клопотань на умовно-дострокове звільнення, із них відмовлено 76 засудженим, 42 клопотання подано до суду, 28 особи звільнено судом. На розгляді в суді перебувають 3 подання. Відмовлено судом 11 особам. Заміна покарання більш м'яким: комісією розглянуто 140 клопотань, по всіх 140 — відмова. Водночас, від низки засуджених отримано скарги, що до них не застосовується умовно-дострокове звільнення і перевід на більш м'який режим утримання.

На момент візиту в ДІЗО відбували стягнення 15 засуджених, ПКТ — 2 і ДПК — 3 особи.

В матеріалах про дисциплінарні стягнення є розписки засуджених про те, що вони ознайомлені з правом на безоплатну правову допомогу.

Ліжка в камерах ДІЗО були зачинені. Проте моніторами було повідомлено адміністрацію, що зачинення ліжок вдень чинним законодавством не передбачено, після цього ліжка в ДІЗО, ПКТ були відкриті. (<https://ukrprison.org.ua/news/1664915600>)

46. Під час моніторингового візиту з'ясовано, що адміністрація установи застосовує статтю 391 ККУ. В цивілізованих країнах у випадках, коли є суперечливі законодавчі норми, їх не застосовують. Наприклад, в деяких країнах так було щодо смертної кари, навіть була категорія держав, в законодавстві яких вона була, але не застосовувалась більше 10 років. Стаття 391 ККУ також доволі суперечлива, щодо виправданості її наявності йдуть гарячі суперечки. Проте працівники установ і судді її застосовують. Це зовсім інший, відмінний від цивілізованого, підхід, інше ставлення до позиції громадськості, зовсім інша правова культура, коли держава демонструє свою силу і перевагу через ігнорування принципів права.

Ще одна цікава деталь: адміністрація відмовила у поданні до суду 76 засудженим та ще 140 засудженим (всім, хто клопотав!) відмовлено у заміні покарання більш м'яким. Невідомо, чому всі понад дві сотні засуджених не звертались до суду... Мають же право, закон дозволяє засудженим звертатись безпосередньо до суду. Це дивно. Але ж на це, напевно, є причини.

Варте уваги спостереження, що в матеріалах про дисциплінарні стягнення є розписки засуджених про те, що вони ознайомлені з правом на безоплатну правову допомогу.

Добре, що вони зі своїм правом ознайомлені, а чому вони не скористалися цим правом? Як і правом звертатись до суду щодо УДЗ. Що стало перешкодою? І чи взагалі є у колонії випадки, коли такою допомогою хтось користувався?

І чудовий приклад – із зачиненими ліжками в ДІЗО та ПКТ. Адміністрація вчиняла дії, не передбачені законом. Без остраху продемонструвала це учасникам візиту. Є велика ймовірність, що як тільки за учасниками візиту зачиняться двері, ці ліжка знову будуть зачинені. І ніякий брак фінансування відомства

не впливає на таке ставлення до засуджених. Не дивно, що вони – як зазначено у звіті про візит – *боятися скаржитися на дії (бездіяльність) адміністрації*. Навряд чи такий візит щось суттєво змінить в установі на краще.

47. Звіт про інший візит це доводить.

Моніторингова група у складі члена громадської ради при Міністерстві Сергія Зуйкова та журналіста Інформаційного бюлетеню «Права людини» Харківської правозахисної групи Андрія Діденка здійснила 2 липня повторний моніторинговий візит до ДУ «Криворізька установа виконання покарань № 3» (<https://ukrprison.org.ua/news/1664915467>). Попередній візит був здійснений у листопаді 2019 року, проте ситуація з порушенням прав людини в медичній сфері залишилася не виправленою, а можливо, навіть погіршилася (про це детальніше нижче в розділі «Право на медичну допомогу»). Основна функція установи – слідчий ізолятор. Також є сектор для осіб, які засуджені до довічного позбавлення волі, розташований на п'ятому поверсі. Загальна кількість засуджених в установі на час візиту складала 662 особи, з них 82 особи відбувають довічний термін покарання. Розрахункова кількість спальних місць 728.

48. У звіті про візит йдеться:

«На повідомлення про візит без попередження в рамках статті 24 КВК майже миттєво відреагував заступник начальника установи за СВІП Андрій Алхазурович Сулейманов, який зустрів моніторів. Пан Андрій супроводжував моніторів під час візиту, надавав консультації, відповідав на питання, продемонстрував компетентність і досвідченість майже з усіх питань.

Керівництво установи продемонструвало відкритість, готовність до співпраці, була можливість доступу до будь-якого приміщення, спілкування з засудженими на умовах анонімності, за винятком медичної частини (про це ми розкажемо детальніше в окремому розділі). Деякі камери обладнані вентиляторами за рахунок родичів засуджених, функціонує централізована витяжка повітря. Під час візитів по камерах від засуджених не надходило скарг на відсутність вентиляції.

Оскільки установа має основні функції слідчого ізолятора, існує спеціально обладнані 6 приміщень для проведення слідчих дій – слідчі кабінети в яких відбуваються допити підслідних, зустрічі з адвокатами, та інше.

А також обладнані приміщення для проведення відео конференцій під час судових розглядів справ.

Як і в багатьох установах системи виконання покарань відчувається брак державного фінансування. Були помічені мокрі плями та пліснява на стелі, на стінах. Як повідомив начальник установи, ще існують недоліки ремонтування приміщень, каналізації, опалення. Ці питання установа намагається вирішити коштами з особового фонду.

Засуджені П. і С. стверджували, що покарані довічно несправедливо і не скоювали інкримінованих їм злочинів. Як засуджений П. стверджував, що має алібі і на момент скоєння інкримінованого злочину – він перебував в іншій країні і не міг скоїти вбивства. Але, як стверджує засуджений, правоохоронні та судові органи не реагують на його звернення щодо перевірки факту алібі.

49. Медична частина

Опинившись на території установи на початку візиту, монітори зустріли жінку, яка стрімко рухалася на вихід. Потім з'ясувалося, що ця жінка є начальником медичної частини. До неї звернувся заступник начальника колонії з питанням: «В який спосіб відбуватиметься моніторинговий візит до медичної частини. На що начальниця медичної частини відповіла, що вона після доби і що свою зміну вона вже відпрацювала. Тільки потім з'ясувалися наслідки такої поспішності.

Монітори взагалі не були допущені на територію медичної частини. Жінка, яка представилася Урженко Оленою Леонідівною, в категоричній формі відмовилася надавати будь яку документацію, журнали тощо для перевірки. На нашу думку, в такий спосіб відбуваються системні приховування порушень прав людини в медичній сфері.

На вимогу надати письмову відмову в допуску на територію медичної частини та відповідні журнали та документацію черговий фельдшер відповіла, що на усну вимогу моніторів на допуск вона надає усну відмову: «Я не даю ніякої документації».

Інформацію, яка медична допомога надається засудженим/ув'язненим в УВП з хронічними, інфекційними захворюваннями (такими як ВІЛ/СНІД тощо), як і багато іншої, перевірити не вдалося.

Нагадаємо, що під час попереднього моніторингового візиту у 2019 році була акцентована увага на порушеннях прав людини саме в медичній сфері: «Найбільшою проблемою є рівень медичного обслуговування, а точніше – його відсутність. Не дивлячись на те, що виконувачка обов'язків начальника медичної частини Карташова В. В. відмовилась надати моніторам журнали щодо діяльності медичної частини, начальник установи повідомив, що ситуація критична».

Зовсім свіжа інформація отримана з офісу Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, отримана під час візиту без попередження в рамках НІПМ від 28 травня 2021 року. В цій установі були зроблені такі висновки:

«Медичний огляд новоприбулих осіб проводиться через грати, якими обладнана оглядова кімната».

«Також в установі встановлено порушення права ув'язнених на охорону здоров'я та медичну допомогу».

«З'ясовано, що ув'язненим не проводиться повний первинний медичний та профілактичний огляд через відсутність лікаря психіатра, хірурга та терапевта. З березня 2020 року не проводиться флюорографічне та рентгенологічне обстеження, що призводить до неналежного надання медичної допомоги та недотримання вимог інфекційного контролю за туберкульозом в установі».

Моніторингові висновки минулих візитів ми публікуємо, тому що наша моніторингова група взагалі не була допущена до медичної частини КВК-3.

Це вперше у практиці візитів без попередження, коли моніторів не допустили до певного об'єкту після того, як вони потрапили на територію установи.

Такі дії з боку представників медичної частини є брутальним порушенням статті 24 КВК України».

Опис цього візиту свідчить, що в деяких установах є нормальною практикою, коли адміністрація установи конструктивно ставиться до моніторів. Також бувають випадки, коли після моніторингових візитів нічого не змінюється на краще, як це є з медичною частиною цієї установи.

50. Інший моніторинговий візит здійснив 11 жовтня 2022 року помічник народного депутата України Ярослава Юрчишина, координатор програм ХПГ Андрій Діденко до Державної установи «Вінницька установа виконання покарань (№1)».

Андрій мав можливість відвідати будь-які приміщення установи, спілкуватися з засудженими, зокрема й на умовах конфіденційності, збирати інформацію, перевіряти її, отримувати доступ до відповідних документів. Засуджені до довічного позбавлення волі Вінницької установи виконання покарань (№1) під час спілкування із Андрієм Діденком скаржилися на відсутність перспективи звільнення від довічного позбавлення волі та відсутність механізму перегляду остаточного судового рішення задля виправлення судової помилки.

Неналежні умови утримання засуджених та ув'язнених, зокрема, у Вінницькій УВП №1, стають причиною звернень до ЄСПЛ, що призводить до додаткових витрат держави на виплату компенсацій.

В рішеннях ЄСПЛ констатується, що умови відбування покарання у Вінницькій установі відбування покарання (№1) не відповідають сучасним вимогам та порушують права людини. У ході візиту Андрієві стало відомо про те, що наприкінці вересня 2022 року Європейський суд з прав людини розглянув декілька заяв проти України та встановив порушення, передбачені статтями 3 та 13 ЄКПЛ. Зокрема, DRAZHNYK AND OTHERS v. UKRAINE, ATENTYEV AND OTHERS v. UKRAINE тощо.

«Встановлені порушення через: перенаселеність, низьку якість їжі, відсутність свіжого повітря, відсутність або недостатність гігієнічних приміщень, відсутність або недостатнє електричне освітлення, відсутність або недостатнє природне освітлення, відсутність усамітнення в туалеті, відсутність або обмежений доступ до душу, пасивне куріння.

6 заявників утримувались в Державній установі «Вінницька установа виконання покарань (№1)».

Фінансування Державної кримінально-виконавчої служби України протягом останніх років здійснюється на рівні не більше 45% від загальної потреби. За таких обставин неналежні умови утримання засуджених та ув'язнених, їх медичного, матеріально-технічного забезпечення стають причиною звернень до Європейського суду з прав людини, що у свою чергу тягне за собою додаткові витрати держави на виплату компенсацій та стає причиною формування негативного іміджу України у світовому співтоваристві». (<https://ukrprison.org.ua/news/1666678475>).

51. Інституцією, яка має можливість доволі систематично відслідковувати порушення прав людини, здійснюючи моніторингові візити до місць несвободи є Уповноважений з прав людини.

Цікавим прикладом опису моніторингового візиту є фрагмент щорічної Доповіді Уповноваженого, в якому наведені результати візиту до Київського СІЗО:

«ДУ «Київський слідчий ізолятор», в якому станом на кінець 2022 року перебували близько 2500 ув'язнених та засуджених, не обладнано укриттям чи бомбосховищем. Система відеонагляду не забезпечує безпеку ув'язнених осіб. Відсутній належний протипожежний захист, утримання ув'язнених відбувається у незадовільних санітарних умовах. Встановлено, що утримувані неповнолітні особи позбавлені можливості реалізовувати право на освіту у наслідок неорганізації онлайн-навчання адміністрацією установи та керівництвом ЗОШ № 139 в умовах воєнного стану. Вражаючим є кількість смертельних випадків серед ув'язнених і засуджених, самогубств та самоушкоджень, заподіяння тілесних ушкоджень і травматизму. Відповідно до журналу реєстрації тілесних ушкоджень виявлених у осіб, взятих під варту та засуджених, у 2022 році зареєстровано—88 випадків, померло 32 особи (станом на 26.10.2022р.). Водночас випадки заподіяння тілесних ушкоджень ув'язненим розслідуються формально, некритично, без проведення фахових досліджень. За результатами відвідування Уповноваженим внесено до КМУ, Мініюсту, виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) подання про припинення діяльності слідчого ізолятора через системні порушення прав людини, притягнення до дисциплінарної відповідальності не лише керівників установи попереднього ув'язнення, але і керівників Міністерства юстиції України та Департаменту з питань виконання кримінальних покарань. Про результати відвідування поінформовано Верховну Раду України та Офіс Президента України».

52. Попри наведену гамму жаклих фактів, зафіксованих під час візиту до СІЗО, вельми цікаво виглядає наведений у Доповіді перелік найбільш поширених порушень, виявлених під час відвідування місць несвободи системи ДКВС.

Упродовж 2022 року до Уповноваженого надійшли звернення, якими повідомлено про 291 порушення прав ув'язнених та засуджених щодо неналежних умов утримання, ненадання медичної допомоги, порушення права на правничу допомогу тощо. За результатами відвідувань НІПМ, найпоширенішими недоліками та порушеннями прав і свобод людини в пенітенціарних установах та закладах, слід виокремити такі.

Це:

- недотримання норм протипожежної безпеки, порушення вимог Правил техніки безпеки;
- недотримання норми площі в камері для однієї, взятої під варту особи, яка в окремих камерах менша 4м2 для засуджених та 2,5м2 для ув'язнених осіб;
- незабезпеченість приміщень належним штучним освітленням;
- відсутність відповідного оснащення у лазне-пральному комплексі, відсутні перегородки між місцями для миття;
- розташування спальних місць впритул одне до одного;
- неналежні умови доставки їжі до камер (для прикладу, відсутність санітарних книжок у тих, хто розвозить їжу по камерах, непридатний до використання посуд, порушення інших санітарних норм);
- у прогулянкових двориках деяких слідчих ізоляторів навіси для захисту від атмосферних опадів перекривають недостатню для цих потреб площу;
- у деяких слідчих ізоляторах особи, засуджені до арешту під час відбування покарання, не мають можливості здійснювати телефонні дзвінки;
- у деяких установах кримінально-виконавчої служби не ознайомлюють іноземців з правилами внутрішнього розпорядку через відсутність їх примірників англійською чи іншими іноземними мовами;
- у деяких установах кримінально-виконавчої служби якість надання юридичного захисту адвокатами безоплатної вторинної правової допомоги не відповідає Стандартам якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі, затверджених наказом Мін'юсту від 25.02.2014 №386/5;
- у деяких установах кримінально-виконавчої служби транзитні особи з активною формою туберкульозу утримуються в камерах, які непередбачені для ізолювання інфекційних хворих та розміщені в режимному корпусі, що порушує заходи інфекційного контролю та сприяє поширенню туберкульозної інфекції;
- здебільшого в установах не створено умов щодо утримання осіб з інвалідністю (відсутні поручні, пандуси, сходові підйомники тощо), що обмежує можливість пересування в установах осіб з інвалідністю та може бути розцінено як жорстоке або таке, що принижує гідність, поводження або покарання у розумінні статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Суттєвою ознакою цього переліку є абсолютна відсутність цифрових показників, тобто поширеності кожного з недоліків. Автори цих узагальнень обмежилися словосполученням «у деяких установах», тож невідомо, в скількох установах було виявлено те чи інше порушення.

В цьому переліку також повністю відсутня згадка про те, чи були виявлені випадки жорстокого поводження та катувань. Складається враження, що Уповноважений вважає, що найбільш важливі порушення в українських в'язницях – недотримання норм протипожежної безпеки та відсутність належного штучного освітлення.

53. У Доповіді наведена інформація про те, як дорого коштує країні порушення прав людини:

«У 2022 році ЄСПЛ, як зазначено в Щорічному звіті про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2022 році, ухвалено 143 рішення у справах проти України, з яких у 129 рішеннях Європейський суд, зокрема, серед іншого констатував, порушення вимог статті 3 «Заборона катування» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у зв'язку з нелюдським та/або таким, що принижує гідність, поводженням з огляду на переповненість у камерах, неналежні умови тримання під вартою та ненадання належної медичної допомоги під час тримання під вартою, а також статті 13 «Право на ефективний засіб юридичного захисту» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у зв'язку з браком ефективного юридичного засобу захисту за такими скаргами. У 2022 році на платежі, пов'язані з ужиттям заходів на виконання рішень ЄСПЛ, ухвалених за наслідками розгляду справ проти України, з державного бюджету України сплачено 66 029 648,27 гривні.

Значна кількість справ категорії недодержання стандартів виконання кримінальних покарань, умов тримання, медичного, матеріально-технічного забезпечення засуджених та осіб, узятих під варту, негативно впливає на міжнародний імідж України, спричиняє надмірне навантаження на державний бюджет та безпосередньо залежить від ужиття заходів загального характеру всіма органами державної влади.

Враховуючи характер проблеми, на контролі Уповноваженого першочергово залишаються системні проблеми, констатовані в рішеннях ЄСПЛ та виявлені під час відвідувань НПМ щодо осіб, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення або в установах виконання покарань».

54. «Загалом, з часу набуття чинності для України Конвенції, з 11 вересня 1997 року до 31 грудня 2022 року (25 років), Комітет міністрів припинив нагляд за виконанням 1271 рішення Європейського суду у справах проти України.

Водночас станом на кінець 2022 року під наглядом Комітету міністрів перебувало 716 рішень у справах проти України. З них – 99 є рішеннями у так званих «керівних справах», які, серед іншого, пов'язані з судовою реформою, відсутністю ефективного розслідування та неналежними умовами тримання під вартою. Процес виконання таких рішень Європейського суду має комплексний характер, складається з низки послідовних заходів, до виконання яких залучаються різні органи державної влади та може бути достатньо тривалим у часі у зв'язку із необхідністю внесення змін до чинного законодавства, покращенням адміністративної та судової практики». (<https://yur-gazeta.com/golovna/opublikovano-shchorichniy-zvit-pro-vikonannya-derzhavamichlenami-radi-evropi-a-takozh-rf-rishen-espl.html>)

КАТУВАННЯ

55. Результативність діяльності Уповноваженого можна розглядати як певний внесок в протидію катуванням та жорстокому поводженню у місцях несвободи.

Ця інституція також має обов'язок реагувати на такі порушення прав людини. Тому «Донецький Меморіал» звернувся до Уповноваженого й запитав про число внесених у 2022 році органам державної влади, державним органам, установам, організаціям пропозицій, але не взагалі щодо прав людини, а саме щодо попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання. Відповіді не було надано.

Натомість Секретаріатом з приводу нашого питання щодо наданих пропозицій, як і взагалі щодо звітності про результати моніторингу, було зроблено вкрай важливе зауваження: надання доручення для відвідування місць несвободи надає можливість здійснювати відвідування таких місць для виконання функції НПМ, у той же час не передбачає надання звітності про його виконання. Це можна розуміти й так, що учасники візиту приїхали до закладу, походили, поопитували мешканців закладу та поїхали, але ніякої звітності про те, що побачили та почули, ніяких пропозицій не потрібно надавати, бо закон – вважають у Секретаріаті – цього не вимагає.

56. Намагаючись все ж таки отримати бодай якусь конкретику про результати візитів до пенітенціарних закладів, «Донецький Меморіал» повторно звернутись до Уповноваженого з проханням надати інформацію про *число внесених у 2022 році органам державної влади, державним органам, установам, організаціям пропозицій щодо попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, а також повідомити, скільки протягом 2022 року в Секретаріаті отримано письмових звернень від осіб, позбавлених волі, скільки протягом 2022 року Уповноважений відкрив проваджень за зверненнями або скаргами громадян щодо порушень прав осіб, позбавлених волі (засуджених та тих, що тримаються у СІЗО).*

Запитувані відомості, які характеризують діяльність НПМ, надзвичайно важливі для розуміння його ефективності, приховування таких відомостей має насторожувати, бо унеможлиблює оцінку такої (його) ефективності (дієвості).

Натомість друга відповідь Секретаріату містила спочатку низку цікавих роз'яснень. Зокрема, йшлося про таке.

«Суттєвою ознакою публічної інформації у розумінні Закону є її попередня фіксація. Тобто Закон (№3929 «Про доступ до публічної інформації») регулює відносини щодо доступу до інформації, яка вже існує, і не вимагає у відповідь на запит створювати нову інформацію, у тому числі надавати пояснення, відповіді на питання, робити узагальнення.»

Таким чином повторний запит визнаний Секретаріатом таким, що не відповідає умовам Закону «Про доступ до публічної інформації», а запитувана інформація не є публічною. Тому у задоволенні запиту інформації Секретаріат **відмовляє**.

Підхід вельми оригінальний: достатньо інформацію не фіксувати і від цього вона перестає бути публічною. Або достатньо під будь-яким приводом визнати інформаційний запит таким, що буцімто не відповідає вимогам закону «Про доступ до публічної інформації» – і запитувану інформацію можна не надавати.

Позиція Секретаріату щодо інформації про фіксацію випадків можливих катувань та тортур у в'язницях дуже близька до висловленої роком раніше позиції. Тоді на питання про число внесених у 2020 році омбудсменом органам державної влади, установам, організаціям пропозицій – не будь-яких, а саме щодо попередження катувань та жорстокого поводження, – Секретаріат відповів, що така інформація *Секретаріатом не може бути надана, оскільки Секретаріат Уповноваженого такою інформацією не володіє*. Ба більше, і **не зобов'язаний «вести окремий облік кількості пропозицій щодо попередження катувань та інших жорстоких нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання»**. Тобто, чи є в установах виконання покарань тортури та катування та наскільки вони поширені, омбудсмен інформацію не збирає, не веде окремий облік, як і не надає відповідних пропозицій щодо попередження катувань. То ж нічого не повідомляється про пропозиції щодо попередження катувань та жорстокого поводження Секретаріатом і цього року.

Тому вже не дивує відповідь Секретаріату на питання про те, скільки протягом 2022 року Уповноважений відкрив проваджень за зверненнями або скаргами громадян щодо порушень прав осіб, але не у всіх відомствах, а тільки позбавлених волі (засуджених та тих, що тримаються у СІЗО)? Відповідь проста: Секретаріатом Уповноваженого не ведеться окрема система обліку проваджень за зверненнями або скаргами громадян щодо порушення прав осіб, позбавлених волі, додавши, що **«класифікація актів реагування уповноваженого за критеріями визначеними в запиті, у Секретаріаті Уповноваженого не передбачено»**.

57. Попри ненадання за запитом інформації про звітність за моніторинговими візитами та про фіксацію випадків можливих катувань та тортур у в'язницях, у щорічній Доповіді Уповноваженого містяться відомості про факти катувань та жорстокого поводження.

За результатами відвідувань НПМ пенітенціарних установ та закладів, продовжують відбуватися системні порушення прав ув'язнених і засуджених, які виявлялися під час попередніх відвідувань, що зумовлюють жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність поводження із ув'язненими та засудженими.

В окремих установах норма площі на одну особу менша ніж 4 кв. м. для засуджених та 2,5 кв. м. для ув'язнених осіб.

У приміщеннях, які розташовані переважно на перших поверхах СІЗО, недостатній рівень природного освітлення для читання; більшість відвіданих приміщень потребує проведення капітального ремонту, бо стіни і стеля в аварійному стані, вкриті пліснявою від постійної вологи, в окремих камерах сантехнічне обладнання фізично зношене, перебуває в антисанітарному стані та потребує заміни. У деяких установах в'язні споживають воду із системи централізованого водопостачання, бо не розв'язано проблему з доступом до чистої питної води.

Адміністрації установ у приміщеннях камерного типу (одиначних камерах) та дисциплінарних ізоляторах (карцері) встановили порядок замкнення відкидних ліжок, що не передбачено нормативно-правовими актами в пенітенціарній сфері. Це додатковий каральний метод, бо засуджені позбавлені можливості лежати на ліжку впродовж дня».

58. Весь наведений у Доповіді Уповноваженого перелік став підставою для направлення Уповноваженим до органів державної влади, правоохоронних та судових органів про усунення порушень прав людини за результатами виконання функції НПМ у 2022 році лише 21 акту реагування, причому віднесені до пенітенціарної системи тільки чотири акти реагування. Зроблено також 8 внесень інформації до ЄРДР за результатами ініційованих Уповноваженим перевірок та вжитих заходів.

Зокрема, внесено відомості до ЄРДР за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених частиною другою статті 365 (Перевищення влади або службових повноважень, тобто умисне вчинення працівником правоохоронного органу дій, які явно виходять за межі наданих йому прав чи повноважень, якщо вони супроводжувалися насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування) та частиною першою статті 367 КК України (Службова недбалість, тобто невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них)». Очевидно, що в цих випадках мова не йде про катування. Але про наслідки навіть цих внесень до ЄРДР у Доповіді ані слова. Між тим Європейський суд з прав людини у 2022 році у 129 рішеннях у справах проти України констатував порушення вимог статті 3 «Заборона катування».

За наведеною у Доповіді Уповноваженого інформацією про реагування на виявленні випадки жорстокого поводження та катувань треба визнати, що такі випадки тільки фіксуються – і все. Виходить, що решта виявлених Уповноваженим (звичайно, не особисто, а як інституцією), недоліків та порушень прав ув'язнених залишилися без належного реагування.

Уповноважений в цих питаннях, як і у випадку з порушеннями чиновниками мін'юсту закону «Про доступ до публічної інформації» (дивись п. 51 Доповіді-2020) де-факто виступає своєрідним рятівником порушників закону, убезпечуючи своєю бездіяльністю їх від відповідальності, передбаченою законом.

59. У Доповіді містяться рекомендації Уповноваженого, зокрема (в дужках – інформація про виконання рекомендації з Доповіді Уповноваженого за 2023 рік):

Офісу Президента України

привести норми Положення про порядок здійснення помилування, що затверджене Указом Президента України від 21.04.2015 №223/2015 (зі змінами) у відповідність із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини» від 18.10.2022 №2689-IX. **(Виконана)**

Міністерству охорони здоров'я України, Міністерству освіти і науки України, Міністерству соціальної політики України:

- кожному з відомств розробити та прийняти наказ щодо затвердження форми та забезпечення ведення у місцях несвободи системи МОЗ Журналу реєстрації наявних тілесних ушкоджень при прибутті та під час перебування утримуваних у таких закладах осіб, форми опитувальника щодо тілесних ушкоджень і фіксації їх виявлення, а також повідомлення про них відповідним правоохоронним органам;

Міністерство охорони здоров'я України **(в процесі виконання)**;

Міністерство освіти і науки України **(не виконана)**;

Міністерству соціальної політики України **(не виконана)**.

Міністерству юстиції України:

- розробити та затвердити відомчі нормативно-правові акти щодо імплементації положень Керівництва ООН з ефективного розслідування та документування катувань та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують гідність, видів поводження та покарань (Стамбульського протоколу) з метою належного документування фактів катувань, інших жорстоких і таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання **(в процесі виконання)**;

- розробити та подати в установленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України законопроект щодо внесення змін до КПК України щодо додаткового врегулювання строків та процедури апеляційного оскарження ухвали суду про звільнення засуджених від відбування покарання за хворобою відповідно до частини другої статті 84 Кримінального кодексу України **(в процесі виконання)**.

60. Добросовісна боротьба з порушеннями прав людини, з жорстоким поводженням або навіть тортурами в місцях позбавлення волі передбачає добросовісний підхід до фіксації таких порушень, до ретельного їх обліку задля діагностування причин та умов їх тривалого існування. Якщо офіційна

статистика не передбачає облік порушень, то неможливо визначити рівень поширеності фактів порушень, а відтак способів протидіяти таким порушенням

Вище зазначалося, що «Секретаріатом Уповноваженого не ведеться окрема система обліку проваджень за зверненнями або скаргами громадян щодо порушення прав осіб, позбавлених волі. І що важливо – закон при цьому не порушується, адже «класифікація актів реагування уповноваженого за критеріями, визначеними в запиті, у Секретаріаті Уповноваженого не передбачено».

І такий підхід дуже поширений.

На запит «Донецького Меморіалу» до Міністерства юстиції України щодо числа скарг засуджених та числа задоволених з них було повідомлено:

«Згідно з даними системи електронного документообігу «АСКОД» за 2022 рік Міністерством юстиції України зареєстровано 169 скарг засуджених. Водночас повідомляємо, у зв'язку з тим, що пошук документів у визначений період здійснювався за параметрами пошуку «соціальний стан» «особа, що позбавлена волі; особа, воля якої обмежена», отримане значення може бути неостаточним.

Додатково інформуємо, що більш детальну інформацію про кількість задоволених скарг або таких, що визнані обґрунтованими, надати не вбачається можливим у зв'язку з відсутністю відповідних параметрів пошуку документів в системі електронного документообігу Мін'юсту. Такий облік вхідної кореспонденції Мін'юсту в розрізі запитуваної інформації не ведеться.»

(лист МЮ № 127451/ПІ-ЮР-4211/27 від 28.09.2023)

Тобто такий же чудовий хід чиновників, аби не надавати інформацію: *облік в розрізі запитуваної інформації не ведеться*. А запитується число задоволених скарг. Відсутність введення їх обліку може означати, що державі зовсім не цікаво брати їх до уваги, реагувати на них, розслідувати їх, а у разі підтвердження – притягувати винних до відповідальності. Достатньо перерахувати їх та скласти в куточку у міністерстві. Натомість відсутність обліку обґрунтованих скарг свідчить, що їх просто не перевіряють або роблять це вкрай формально, що у свою чергу унеможливорює фактологічне доведення неісності існуючого механізму скарг, його формальність.

ВІЙНА ТА ОКУПАЦІЯ

61. В результаті вторгнення російських військ в Україну низка установ виконання покарань опинилась поблизу бойових дій. Україні вдалося евакуювати ув'язнених осіб з 11 установ (п. 7 даної Доповіді).

Проблеми, які довелося вирішувати українській владі з ув'язненими особами на захоплених територіях, очевидно, були вкрай складними. Евакуація – не найскладніша. Виникали питання: чи можна особам, взятим під варту, змінювати запобіжний захід, щоб мати право випустити їх з СІЗО? Як бути, якщо це може зробити лише суд, а судів вже може не бути на тих територіях? Нерідко часу на судові процедури просто могло не бути.

Заступник міністра юстиції О. Висоцька зауважує, що були сподівання на можливість евакуації установ виконання покарань після окупації – на основі перемовин із Росією: "Адже ув'язнені є частиною цивільного населення. Однак, на жаль, Росія не пішла на такі перемовини. Після захоплення не було евакуйовано жодну з установ".

62. Разом з тим в росЗМІ ситуація іноді подавалась так, начебто Україна кинула в'язнів напризволяще, як у випадку зі Снігурівською колонією. Рятувати її від обстрілів взялися окупаційні війська. В російських ЗМІ це подається так.

«Российские военные провели спецоперацию по эвакуации 97 осужденных из Снегиревской колонии в Николаевской области, которая находится в прифронтовой зоне под постоянным обстрелом украинской артиллерии, рассказал начальник управления Службы исполнения наказаний по Херсонской области Евгений Соболев».

«Одно из кричащих и нуждающихся подразделений – это Снегиревская исправительная колония № 5, в которой отбывало наказание 97 осужденных. Больных туберкулезом. Множество раз они обращались на украинскую сторону с призывами о помощи: эвакуировать сотрудников и больных осужденных. Я был впечатлен действиями российских солдат. Они помогли провести специальную операцию, в результате которой мы вывезли 97 украинских осужденных. При этом рисковала не одна сотня российских солдат. Большое спасибо за это», – рассказал он РИА «Новости».

Собеседник агентства рассказал, что осужденные на сегодняшний день находятся в Голопристанской исправительной колонии для больных туберкулезом» (5.06.2022 <https://vz.ru/news/2022/6/5/1161734.html>).

63. Зовсім інакше про установи, що опинились в окупації на півдні України, розповідає в інтерв'ю DW правозахисник Олег Цвілій, голова громадської організації "Альянс української єдності", яка опікується правами засуджених та ув'язнених:

«На окупованій території Херсонської області працює лише один заклад відбування покарань - колонія №7 у Голій Пристані, До неї окупаційна влада звезла фактично всіх засуджених і ув'язнених з Херсона і області, а також зі Снігурівської колонії № 5 у Миколаївській області, будівля якої постраждала від бойових дій.

"Там дуже погані умови, - зазначає правозахисник. - Здорових тримають разом із хворими. Усі не поміщаються, тому частину ув'язнених, за нашими даними, вивозять у Сімферополь, у Крим. Частину - в Росію".

При цьому російські військові повністю зайняли дві колонії на Херсонщині - Дар'ївську № 10, у якій раніше утримували хворих засуджених, та Білозерську № 105, яку ще перед війною закрили і планували виставити на продаж. "Росіяни використовують ці дві колонії для ремонту техніки і утримують там свій особовий склад, зокрема приватну військову компанію "Вагнер". Також їх використовують як тимчасові в'язниці для військовополонених і цивільних. Їх там утримують недовгий період і потім кудись вивозять", - каже Цвілій.

64. Деякі керівники установ швидко стали співпрацювати з окупантами. При цьому вони намагаються звинувачувати Україну в різноманітній шкідливій, на погляд росіян, діяльності. Наприклад, в організації бунту в СІЗО.

«Бунт в следственном изоляторе Херсона был организован Службой безопасности Украины для дестабилизации ситуации в городе. Об этом рассказал агентству РИА Новости 15 мая исполняющий обязанности начальника изолятора Игорь Гуряков. Херсон находится под полным контролем российских войск со 2 марта.

По его словам, 11 мая он получил команду выпустить из камер всех 280 заключенных, чтобы они устроили массовые беспорядки в городе, «чтобы потом обвинить в этом Россию». Осужденные начали приближаться к основному заграждению и не выполняли требования вернуться в камеры.

«После того как они начали штурмовать КПП №1, сотрудниками охраны было применено оружие. Сперва были выстрелы вверх, после — на поражение, в результате чего погиб один заключенный», — рассказал и.о. начальника СИЗО.

Гуряков назвал себя агентом СБУ с позывным «Гурон», которым он якобы является с 2005 года. Он заявил, что его куратор Андрей Сипливый давал ему задания по дестабилизации обстановки в СИЗО.

Гуряков указал, что осознал, что прорыв заключённых из изолятора может привести к тяжёлым последствиям для Херсона и принял меры для недопущения такого развития событий. По его словам, после того как ситуация стала полностью выходить из-под контроля, он принял решение связаться с военным комендантом города и запросил помощь. Через 10–15 минут в изолятор прибыли сотрудники правоохранительных органов. «Бунт был подавлен силами личного состава следственного изолятора совместно с военной полицией России», — отметил он.

В результате возникших беспорядков был убит один из заключённых, позже ситуация была взята под контроль совместными усилиями украинского персонала изолятора и военной полиции РФ.

В свою очередь, один из заключённых в беседе с агентством рассказал, что сотрудники безопасности СИЗО открыли камеры и ушли с места службы»

13 мая Херсонская областная прокуратура, подконтрольная Киеву, начала расследование убийства одного из заключённых СИЗО, передавал «Суспільне Херсон». Следствие обвинило начальника колонии в госизмене, а также сообщило о том, что исполняющий обязанности начальника оперативного отдела находится в плену. (15.05.2022, <https://ukraina.ru/20220515/1033961495.html>).

В іншому повідомленні йшлося:

«По словам Гурякова, он принял решение разорвать контакты с бывшим руководством после того, как от СБУ поступил приказ выпустить из камер всех заключённых.

Накануне сообщалось, что российские силовики помогли предотвратить побег заключённых в Херсоне. Осуждённые в СИЗО подняли бунт и предприняли попытку скрыться. Беспорядки подавили совместными усилиями украинских сотрудников СИЗО и военной полиции России.

Инцидент произошёл 11 мая. Сейчас все заключённые на своих местах. СИЗО расположено в центре Херсона. Там содержатся больше 280 человек, в том числе 13 приговорённых к пожизненному заключению» (<https://govoritmoskva.ru/news/316932/>).

65. Окупаційна адміністрація тюрем також вдається до залякувань. Зі слів ув'язнених Цвілому відомо про два показових вбивства - в маріупольському СІЗО та 61-й херсонській колонії.

"У Маріуполі це був "смотрящий" (кримінальний авторитет, відповідальний за камеру або корпус. - *Ред.*). Він обурився через невиправдане насильство з боку "кадировців", які забігли в колонію, закинули туди світлошумові гранати, стріляли у повітря, пошкодили водопровідні труби. Він намагався пояснити, що в цьому немає потреби, адже ніхто не чинить опір. Однак його застрелили", - розповідає Цвілій.

Стрілянину в херсонській колонії, внаслідок якої загинув один ув'язнений, росіяни згодом пояснили нібито придушенням бунту. "Насправді жодного бунту не було, в'язні сиділи у своїх камерах, і цього засудженого вбили саме в камері. Він почав говорити до росіян, і вони застрелили його через віконце. Це було показове вбивство - щоб нагнати страху на решту засуджених, - вважає правозахисник. - Потім на пропагандистських каналах показали "розкаяння" керівника 61-ї колонії і деяких "смотрящих", які сказали, що бунт дійсно був і його організувала Служба безпеки України».

(31.10.2022 <https://www.dw.com/uk/zagratovani-dvici-so-vidbuvaetsa-v-ukrainskih-vaznicah-v-okupacii/a-63606724>)

66. Перші тижні окупації засвідчили, зокрема, який саме персонал працював в установах відомства та «перевищував» засуджених, які у деяких працівників установ виявились переконання, які цінності.

Очевидно, що проблеми з неприйнятними умовами тримання ув'язнених та неналежним поведінням існують далеко не тільки через брак фінансування системи, а й через те, який саме персонал працює в установах.

Про складні проблеми персоналу установ, що опинились в окупації, розповідає заступниця міністра юстиції Олена Висоцька.

«В українського міністерства юстиції зав'язків із установами відбування покарань на окупованій території наразі немає. Перший місяць окупанти ще не вводили свої порядки в колонії, і працівники могли безпечно із нами говорити. Потім частина з них виїхала, частина – сховалась. Решта залишилась і продовжує працювати – із різних причин. З одного боку, персонал не може залишити свої робочі місця, бо це наражатиме на небезпеку і ув'язнених, і людей на волі. З іншого боку, якщо вони працюють за правилами окупаційної влади, то це підозра в колаборації», - вважає Висоцька.

Водночас, на її думку, не можна називати колаборантами всіх працівників окупованих тюрем. Кожен випадок треба розглядати окремо. Публічне оголошення їм про заочні підозри також вплинуло на те, що співробітники тюрем припинили ділитися інформацією.

На думку Олега Цвілого з "Альянсу української єдності", значна частина працівників системи виконання покарань поставилась до російської окупаційної влади із прихильністю.

"Ця система - спадщина Радянського Союзу, де була модель ГУЛАГу. У Росії вона такою і залишилася, а в Україні почала поступово змінюватися, європеїзуватися, - вважає правозахисник. - Однак більшості тюремників зручно "працювати" саме в умовах ГУЛАГу. Коли тотальний контроль, коли в засудженого немає зв'язку із зовнішнім світом, коли на нього можна тиснути позбавленням передач і побачень, щоб він був у постійних злиднях і, відповідно, більш зговірливим". (31.10.2022 <https://www.dw.com/uk/zagratovani-dvici-so-vidbuvaetsa-v-ukrainskih-vaznicah-v-okupacii/a-63606724>).

67. Для деякого, хто свідомо пішов на співпрацю з окупантами, наступили логічні наслідки. Але ж вони самі обрали собі таку долю. Сергій Москаленко отримав від окупантів високу посаду, але вийшло не надовго..

«Херсонская областная прокуратура 29 сентября обвинила С. Москаленко в коллаборационной деятельности — «добровольном занятии должности в незаконном правоохранительном органе, созданном на временно оккупированной территории».

Украинские СМИ сообщали, что Москаленко перешел на сторону российских оккупационных «властей» в мае 2022 года. Он сотрудничал с российскими оккупационными «властями», сообщает Главное управление разведки (ГУР) Министерства обороны Украины.

Местные СМИ сообщали, что 17 марта (2023) в поселке Юбилейное в Херсонской области убили начальника регионального СИЗО Сергея Москаленко (подорвали принадлежавший ему автомобиль). Ему было 45 лет. «[Москаленко] был жителем Новой Каховки и владельцем местной охранной фирмы. Во время оккупации пошел на сотрудничество с россиянами и получил должность так называемого начальника СИЗО, где над пленными украинцами совершали бесчеловечные пытки», — говорится в сообщении ГУР.

Следственный комитет России возбудил уголовное дело. Как рассказывали в СК РФ, 17 марта «неустановленное лицо» заложило специальное устройство под левое крыло автомобиля ВАЗ-2121, которым управлял Москаленко. Позднее произошел подрыв, в результате которого он скончался на месте, а супруга Москаленко и его дочь были ранены (<https://novayagazeta.eu/articles/2023/03/20/razvedka-ukrainy-podverdila-gibel-nachalnika-sizo-v-khersonskoi-oblasti-kotoryi-sotrudnichal-s-rossiiskimi-okkupatsionnymi-vlastiami-news>).

68. Про деякі важливі обставини, які стосуються кримінально-виконавчої системи України та ув'язнених, які пов'язані з початком окупації в 2022-му році, повідомили журналістам DW заступниця міністра юстиції Олена Висоцька та Олег Цвілий з організації "Альянс української єдності".

«13 українських СІЗО та колоній на дві тисячі людей опинились в окупації після 24 лютого 2022 року - початку повномасштабної війни Росії проти України. Незважаючи на загрозу вторгнення РФ, український мін'юст, якому підпорядковані пенітенціарні установи, не зміг до цієї дати евакуювати ув'язнених.

"Ми готувалися до евакуації установ, але не до такої кількості. Ми не очікували такого широкого фронту", - пояснює DW Олена Висоцька, заступниця міністра юстиції, відповідальна за систему виконання кримінальних покарань. За її словами, мін'юст планував евакуювати колонії та СІЗО, розташовані неподалік окупованих з 2014 року територій Донецької та Луганської областей. Однак зробити це завадили формальності.

"Як міністерство ми не можемо самостійно ухвалювати такі рішення і забезпечувати їх виконання, - каже Висоцька. - У цьому задіяні кілька органів. Рішення про евакуацію ухвалюють військово-цивільні адміністрації (ВЦА). Перевезенням займається Нацгвардія - це міністерство внутрішніх справ".

Висоцька пригадує, що ВЦА, наприклад, не ухвалила рішення про евакуацію СІЗО зі Старобільська, хоча Мін'юст мав змогу це зробити, адже там утримували відносно мало підсудних - орієнтовно 300 людей.

Втім, як каже представниця Мін'юсту, безпечно евакуювати людей з режимних об'єктів складно з організаційної точки зору. За її інформацією, на окупованих ще 2014 року територіях залишилось 20 установ відбування покарань, де перебували 29 тисяч ув'язнених і засуджених. Вдалася тоді лише одна евакуація - жіночої колонії в Луганській області.

Про події 2014 року згадує Олег Цвілий:

"Також була спроба евакуації Чорнухинської колонії, що на межі Луганської та Донецької областей, - Однак під час евакуації почався мінометний обстріл, постраждали близько 300 засуджених. Решта згодом спробувала самостійно вийти з колонії. Дуже багато з них загинули на розтяжках, мінних полях і під обстрілами".

69. Висоцька каже, що і до 24 лютого можна було, і зараз можливо задіяти інші механізми для звільнення утримуваних у СІЗО осіб - як-от зміну запобіжного заходу на домашній арешт або особисте зобов'язання. Для цього адвокат або прокурор мають подати відповідне клопотання до суду, обґрунтовуючи його тим, що підсудний хоче евакуюватися або захищати країну. Утім, як каже Висоцька, до 24 лютого судових рішень за такими клопотаннями "було мало".

Своєю чергою засуджені, які відбувають покарання в колоніях, могли і можуть звернутися до президента із проханням про помилування. За інформацією Мін'юсту, з початку повномасштабної війни було помилувано 385 людей - тих, хто має бойовий досвід і не вчиняв тяжких або особливо тяжких злочинів.

Втім, переконаний правозахисник Цвілій, саме Мін'юст мав можливість вдатися до альтернативи евакуації. "Міністерство могло хоча би вчасно вивезти добровольців, які були готові захищати Україну і написали заяви про помилування, - обурюється Цвілій. - Наприклад, напередодні окупації в одній з херсонських колоній ці заяви приймав чиновник, який наразі співпрацює з росіянами. І тепер добровольці опинилися в пастці".

Він наголошує, що перед війною "Альянс української єдності" звертався до міністерства юстиції з запитом. "Ми питали, чи є у міністерства план евакуації установ відбування покарань. Нам відповіли, що план є, але він секретний", - зазначає Цвілій.

Росія не пішла на перемовини про евакуацію ув'язнених

Інформація про те, які заклади евакуювали і куди саме, має обмежений доступ, пояснює заступниця міністра юстиції Олена Висоцька. Вона наводить тільки статистику - йдеться про 11 установ на 4,5 тисячі ув'язнених, які вдалося евакуювати від початку повномасштабної війни. Їх вивезли з населених пунктів уздовж лінії фронту (див. п. 7 даної Доповіді).

"Ті території, звідки ми евакуювали установи, не були окуповані. Але дві будівлі колоній вже після евакуації були повністю знищені", - зазначає Висоцька і пояснює, що під окупацію в'язні 13 установ потрапили у перші два-три дні повномасштабної війни.

Серед установ відбування покарань, що нині знаходяться на нових окупованих територіях, більшість на півдні. "Якби ми завчасно перевезли установи з півдня, ми би не мали куди перевозити ті установи, що були евакуйовані в березні-квітні. Система слідчих ізоляторів і в'язниць на відносно безпечній території країни не безмежна. Крім того, там мають бути належні умови. Статус засудженого і ув'язненого накладає зовсім іншу відповідальність", - каже Висоцька.

70. За інформацією Цвілого, ув'язнених, які опинились в окупації, змушують отримувати російські паспорти. Правозахиснику також відомо про випадки, коли ув'язнених залучали до участі в "референдумі".

"Казали, що всіх, хто не проголосує, відправлятимуть в Крим і Росію, - каже з посиланням на заготованих Цвілій. - Ті, хто не отримали паспорти, не взяли участі в "референдумі" та очевидно не пішли на поступки, у подальшому зникли. Я так розумію, що їх вивезли до Криму чи углиб Росії, і вони там зараз без зв'язку. Це в кращому випадку. У гіршому - їх уже немає серед живих".

Окупанти звільняють із колоній "своїх" - українців, засуджених за злочини проти України, зазначає правозахисник. Інших ув'язнених можуть залучати до господарчих робіт.

"До того, як розвезти засуджених херсонської колонії № 90, звідти кожен день "відпускали" близько 200 осіб. Засуджені виходили за межі території, а ввечері поверталися. Не факт, що вони були залучені до бойових дій. Їх могли залучати до роботи з тілами, до господарчих робіт", - припускає Цвілій.

Примусова мобілізація ув'язнених, які залишилися в окупації, не здійснюється, каже DW працівник слідчого ізолятора в Маріуполі, який попросив не називати його ім'я з міркувань безпеки.

"Усім, кого утримують під вартою, запропонували "спокутувати свою провину на полі бою". На що 90 відсотків написали добровільну заяву. На сьогоднішній день нікого до мобілізації не залучили. Наразі особи, які ще утримуються під вартою, лояльні до росіян. Вони сподіваються, що їх відпустять або зменшать термін", - пояснює працівник слідчого ізолятора.

71. Водночас він також розповідає, що під час захоплення установи росіянами ув'язнені здійснювали бунт, однак "силовики" "ДНР" придушили заворушення.

Окупувавши тюрми, росіяни намагалися підкупити ув'язнених, аби заручитися їхньою підтримкою, каже Олег Цвілій із "Альянсу української єдності". Йому відомо, що у колонію № 90 в Херсон заводили "положенця" (кримінальний авторитет, "відповідальний" за колонію. - Ред.) з російського Краснодару.

"Він привозив засудженим "гуманітарну допомогу", зокрема легкі наркотики. Підкуповував, скажімо так. Закликав не втручатися, казав, що це все політика. Оскільки серед засуджених є чимало наркозалежних людей, вони на це повелися", - розповідає правозахисник.

Право засуджених і ув'язнених на захист не дотримується - їм не дають можливості зв'язатися з адвокатами, хоча б російськими, каже Цвілій. "Формально кожен арештований має адвоката, але фактично зв'язку з ним немає. Ставлення до скарг - також формальне", - підтверджує DW на умовах анонімності працівник слідчого ізолятора в Маріуполі.

Тим, у кого закінчується термін тримання під вартою, його автоматично продовжують. Слідчі та судові дії не відбуваються. Відомо про випадки, коли засуджених, у яких закінчився термін ув'язнення, відпускали. З колонії № 90 в Херсоні так звільнили орієнтовно 60 людей, зазначає Цвілій. (31.10.2022 <https://www.dw.com/uk/zagratovani-dvici-so-vidbuvaetsa-v-ukrainskih-vaznicah-v-okupacii/a-63606724>)

ЗЛОЧИННІСТЬ. СТАТИСТИКА

72. Криміногенний склад осіб, які потрапляють щороку за ґрати, визначається складом злочинів, які вони скоюють. За даними Офісу Генерального прокурора України структура серйозних кримінальних злочинів у 2022-му році наведена у таблиці 5.

Таблиця 5

Стаття КК України	Зареєстровано кримінальних правопорушень звітному періоду	Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито	Обліковано кримінальних правопорушень звітному періоді
Очевидних умисних вбивств, ст. 115, 116, 117, 118	5 313	91	5 264
Умисне тяжке тілесне ушкодження, ст. 121	1 566	76	1 502
Крадіжка ст. 185	99 185	29 792	69 496
Грабіж ст. 186	2638	337	2 205
Розбій ст. 187	525	36	492

73. За даними судової адміністрації України кількість осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк, зменшилася на 18,3 % і становила 9,5 тис. [11,6 тис.] осіб (в дужках – дані за попередній рік). Проте частка засуджених до позбавлення волі осіб від загальної кількості засуджених за всі види злочинів збільшилася – 19 % [18,1 %]. Із них 70,8 % [64,9 %] становили особи, засуджені до позбавлення волі на певний строк за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, – 6,7 тис. [7,5 тис.] осіб. Для порівняння: звільнено з установ покарання за цей період було 10496 осіб (див. п. 15 даної Доповіді).

Зокрема до позбавлення волі засуджено за вчинення таких злочинів:

умисне вбивство (ст. 115 КК) –	336 осіб, або 94,6 % [95 %] від кількості всіх засуджених за цей вид злочину;
розбій (ст. 187 КК) –	270 осіб, або 85,2 % [80,6 %];
зґвалтування (ст. 152 КК) –	49 осіб, або 79 % [78,6 %];
заподіяння умисних тяжких тілесних ушкоджень (ст. 121 КК) –	389 осіб, або 48,7 % [48,4 %];
крадіжка (ст. 185 КК) –	4,4 тис. осіб, або 28,6 % [23,3 %];
грабіж (ст. 186 КК) –	893 особи, або 53,7 % [44,6 %];
порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК) –	7 осіб, або 100 % [0].
Довічне позбавлення волі за вчинення особливо тяжких злочинів застосовано до	23 [19] осіб, або 2 % [2 %] від осіб, засуджених за вчинення особливо тяжких злочинів.

ВИСНОВКИ

доповіді „Дотримання прав ув'язнених в Україні-2022”

В 2022 році продовжилось зниження в'язничного населення – з 48 251 особи станом на 01.01.2022 р. до 42 726 особи станом на 01.01.2023 року. Надалі зменшується число засуджених у виховних колоніях – до 46 осіб, з них саме неповнолітніх 26 особи. Число жінок, які відбувають покарання у кримінально-виконавчих установах – 1577. Чисельність довічно ув'язнених осіб склала 1578, в тому числі 25 жінок.

Медичні послуги в установах кримінально-виконавчої служби залишаються на низькому рівні. У 2022 році продовжив зберігатися надзвичайно високий рівень смертності: вмерло 432 особи. Це означає, що показник смертності на 1 тис. ув'язнених складає 10,11 – це найвищий рівень за останні десять років.

У 2022 році вчергове поданий до Верховної Ради України у 2021 році законопроект «Про пенітенціарну службу» пролежав без руху. Ухвалений закон, який начебто дає можливість замінити покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Його ухвалення буцімто вирішує питання нескоротності покарання у виді довічного позбавлення волі, хоча насправді цієї проблеми не вирішують. Серйозні зауваження громадськості до ухваленого закону Президент проігнорував і закон підписав. Фактично питання нескоротності довічного покарання залишилось не вирішеним і законсервовано на іншому рівні.

Ухвалено *Стратегію реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року*, якою передбачається щороку перевіряти хід її виконання

Через збройну агресію Росії довелося евакуювати 11 установ виконання покарань та 4 628 осіб, включаючи 215 засуджених до довічного позбавлення волі. Разом з тим 13 українських СІЗО та колоній на дві тисячі людей опинились в окупації після 24 лютого 2022 року.

Хоча моніторингові візити за участю громадськості почастишали, але їх все ще занадто мало, аби помітно вплинути на покращення ситуації з правами людини в установах системи. Співпраця з громадськістю залишається вельми обмеженою.

Результатом відсутності реальної боротьби з катуваннями в місцях несвободи в Україні є визнання Європейським судом з прав людини порушення статті 3 Конвенції “Заборона катування” у зв'язку з нелюдським та/або таким, що принижує гідність, поводженням, якого зазнали заявники. У 2022 році ЄСПЛ ухвалено у 129 рішеннях порушення Україною вимог статті 3. Лише за останні п'ять років за рішеннями Європейського суду з прав людини заявникам було виплачено понад 1 млн. євро присудженої сатисфакції внаслідок порушення статті 3 Конвенції у зазначеній категорії справ. Між тим Уповноваженим направлено до органів державної влади, правоохоронних та судових органів 21 акт реагування про усунення порушень прав людини за результатами виконання функції Національного превентивного механізму у 2022 році, при чому лише чотири акти реагування віднесені до пенітенціарної системи. НПМ під егідою Уповноваженого скоріше є механізмом споглядання за станом дотримання прав людини, тим самим залишаючи порушників прав людини безкарними.

Залишається проблемою брак кваліфікованого персоналу, який дотримується прав людини. До кримінальної відповідальності упродовж 2022 року було притягнуто 79 працівників державної кримінально-виконавчої служби. Разом з тим рівень соціальної захищеності персоналу залишається неприпустимо низьким, як надзвичайно низькою є й зарплата. Престижність професії пенітенціарного працівника занадто низька. Дієвих заходів на виправлення становища не вживається.

“ДОНЕЦЬКИЙ МЕМОРІАЛ”

“Донецький Меморіал” – громадська правозахисна історико-просвітницька і благодійна організація. Виникла в 1989 році, основними завданнями “Донецького Меморіалу” є:

- сприяння дотриманню прав людини;
- сприяння реабілітації та соціальній адаптації осіб, засуджених та звільнених з місць позбавлення волі;
- правова просвіта громадян, включаючи персонал пенітенціарних установ, правоохоронних та інших державних органів;
- сприяння зусиллям у реформуванні кримінально-виконавчої системи.

З 1997 року “ДМ” зосередився на здійсненні ініціатив у сфері реформування кримінально-виконавчої системи України.

Видання “Донецького Меморіалу” розміщені на Web-сайті www.ukrprison.org.ua

ДОТРИМАННЯ ПРАВ УВ’ЯЗНЕНИХ В УКРАЇНІ-2022

ДОПОВІДЬ “ДОНЕЦЬКОГО МЕМОРІАЛУ”

Відповідальний за випуск Букалов Олександр
Технічні редактори Ілля та Поліна Букалови